“Het idee dat je met een mbo’er niet ‘de diepte in kan’ is heel hardnekkig”

- Karim Amghar

WWW.WETENSCHAPPELIJKBUREAUGROENLINKS.NL

DE HELLING · NR 2 2025

De Helling

Dossier

WATER

Te veel,
te weinig,
te vies

NR 2 2025 · €9,90

“Waar het in de klassieke linkse strijd ging om zeggenschap over de inrichting van de samenwerking en een eerlijke verdeling van de opbrengsten van samenwerking, gaat het nu om het vergroten van de collectieve slagkracht”

— Pieter Hilborst

Geen grens

Onlangs kwam in mijn woonplaats Amsterdam in het nieuws dat steeds meer vrouwen in stadsparken werden aangerand, met name door jongens die voorbij raceten op hun fatbike. Meestal ging het om jongens van een jaar of dertien, veertien oud. Vervolgens verscheen er een ingezonden brief, in de krant *Het Parool*. Vrouwen moesten zich niet zo aanstellen, aldus de auteur. Hij vond het maar overdreven dat ze er aangifte van deden. Want 'natuurlijk was het niet ok', maar 'zijn we niet allemaal van die belhamels geweest?' En: 'ze raken immers niet gewond.'

WOORD VOORAF

Ik moest echt even een paar keer diep ademhalen, om te voorkomen dat ik op een fanatieke *rant* ging in een antwoord naar de man in kwestie. Het blijft me verbazen hoe dergelijke vormen van intimidatie tegen vrouwen nog altijd worden gebagatelliseerd. 's Nachts door de stad lopen in ons eentje kan op sommige plekken niet, want 'dan vraag je erom'. Net als bij het dragen van een outfit die enige blote huid toont. Maar ook midden op de dag, sportend in het park, ben je niet veilig. Eigenlijk is het heel eenvoudig: als vrouw kun je altijd en overal het slachtoffer worden van intimidatie, van seksistische opmerkingen via die hand op je kont tot erger.

Want ja, daar geloof ik heilig in: als we als samenleving accepteren dat die fatbike-jongens niks verkeerd doen, dan accepteren we dat ze vrouwen intimideren en seksualiseren. Geen grens aangeven betekent in veel gevallen geen grens zien. Wat weerhoudt ze er dan van om verder te gaan, een volgende keer?

Dat ik 12 (!) was toen ik een eerste seksistische opmerking naar mijn hoofd kreeg, menig stapavond met een sleutelbos in mijn vuist liep *just in case* en nerveus wordt als er 's avonds een man achter me fietst of loopt: de meeste mannen reageren daar verbaasd op, maar vrouwen nooit. Die hebben namelijk allemaal vergelijkbare anekdotes.

Juist daarom ben ik blij dat we in dit issue een artikel hebben van een man, die uitlegt wat er zo kwalijk is aan het patriarchaat in de huidige staat. Sybren Kooistra noemt daarin bell hooks en dat citaat neem ik hier graag over omdat deze feministische auteur en activist nooit genoeg gelezen kan worden:

'[hooks levert] een vlijmscherpe analyse van wat zij het 'imperialistisch, wit-supremacistisch, kapitalistisch patriarchaat' noemt; een systeem – ons systeem – waarin rijkdom, mannelijkheid en witheid de norm stellen, en waarin hiërarchie, uitsluiting en onderdrukking centraal staan. Ze stelt in haar boek *The Will to Change: Men, Masculinity, and Love* (2004) dat dit systeem niet alleen vrouwen en gemarginaliseerde groepen onder de duim houdt, maar ook diepe schade toebrengt aan de mannen die er ogenschijnlijk van profiteren.'

Sara

Sara Madou is freelance journalist. Sinds vorig jaar is ze hoofdredacteur van De Helling.

— COLOFON

De Helling is het tijdschrift over groene en linkse politiek.

Jaargang 37, nr. 2 zomer 2025

De Helling is een uitgave van Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks in samenwerking met Virtùmedia
Uitgever Virtùmedia
Hoofdredactie Sara Madou
Redactie Rania Ali, Jaswina Elahi, Ernst Hobma, Lot van Hooijdonk, Alfred Kleinknecht, Herman Meijer, Simon Otjes, Sabrina Zwetsloot, Sam Altena
Aan dit nummer werkten mee: Frans Aartsen, Mpanzu Bamenga, Ariane Faber, Geert Gabriëls, Jasper Groen, Pieter Hilhorst, Habtamu de Hoop, Sybren Kooistra, Yourik Malet, Michiel Nanninga, Annemarieke Nierop, Luc Reij, Arjan Reurink, Hans Rodenburg, Liesbeth Smit, Noortje Thijssen, Victor Toom, Harrie van Veen, Richard Wouters, Margriet Zwarteveen

Basisontwerp Sanna Terpstra
Vormgeving Birgit Vredenburg van den Oudenrijn, daily
Cover Arianne Faber
Druk Veldhuis Media

Abonnementen
Abonnementen kunnen bij ieder nummer ingaan en worden elk jaar vernieuwd. Meld je aan via wbgl.nl/abonneren of via de klantenservice van Virtùmedia 085-0407400 of klantenservice@virtumedia.nl (ook voor vragen over bezorging). Een adreswijziging kun je zelf doorvoeren op mijn.groenlinks.nl. Wil je opzeggen, stuur dan een bericht naar klantenservice@virtumedia.nl. Houd rekening met een opzegtermijn van twee maanden. Lees hier hoe we met je persoonsgegevens omgaan www.virtumedia.nl/privacy-statement

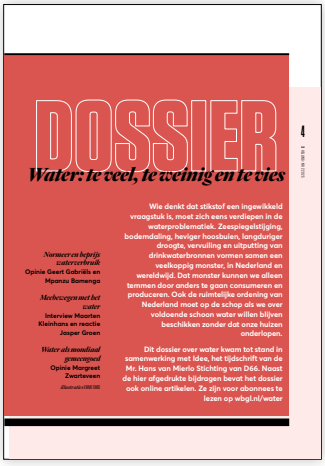
Abonnementstarieven 2025
Losse nummers € 9,90
Jaarabonnement (papier + digitaal) € 39,95 (bij automatisch incasso, per factuur € 5,- extra)
Online abonnement € 29,95
Jongeren t/m 27 jaar € 22,95
Abonneren via wbgl.nl/abonneren

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks
Adres Theresiastraat 13, Den Haag.
E-mail wb@groenlinks.nl
Internet www.wetenschappelijkbureaugroenlinks.nl

Directeur Noortje Thijssen
Medewerkers Wobke van der Kolk, Femke Rethans, Hans Rodenburg, Luc Reij, Richard Wouters

ISSN 0922-0119
Copyright © 2025, De Helling. Alle rechten op tekst, infografieken en beeld voorbehouden, inlichtingen Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

"De ruimtelijke ordening van Nederland moet op de schop als we over voldoende schoon water willen blijven beschikken, zonder dat onze huizen onderlopen."
p. 13

DOSSIER
Water: te veel, te weinig en te vies
Normeer en beprijs waterverbruik
Opinie Geert Gabriëls en Mpanzu Bamenga
Meebewegen met het water
Interview Maarten Kleinhans en reactie Jasper Groen
Water als mondiaal gemeengoed
Opinie Margreet Zwarteveen
Wie denkt dat stikstof een ingewikkeld vraagstuk is, moet zich eens verdiepen in de waterproblematiek. Zeespiegelstijging, bodemdaling, heviger hoosbuien, langduriger droogte, vervuiling en uitputting van drinkwaterbronnen vormen samen een veelkoppig monster, in Nederland en wereldwijd. Dat monster kunnen we alleen temmen door anders te gaan consumeren en produceren. Ook de ruimtelijke ordening van Nederland moet op de schop als we over voldoende schoon water willen blijven beschikken zonder dat onze huizen onderlopen.
Dit dossier over water kwam tot stand in samenwerking met Idee, het tijdschrift van de Mr. Hans van Mierlo Stichting van D66. Naast de hier afgedrukte bijdragen bevat het dossier ook online artikelen. Ze zijn voor abonnees te lezen op wbgl.nl/water

Dossier Water

13 Normeer en beprijs waterverbruik
Geert Gabriëls en Mpanzu Bamenga

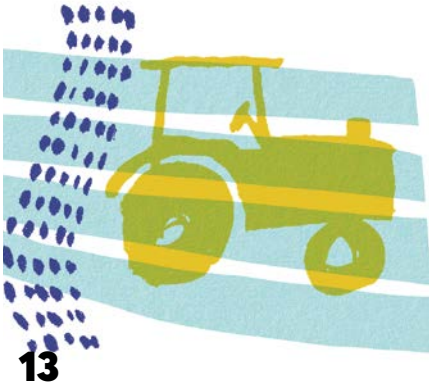
18 Meebewegen met het water
Interview met Maarten Kleinhans

23 Drastische wijziging landgebruik
Jasper Groen

25 Water als mondiaal gemeengoed
Margreet Zwarteveen

Inhoud

6 **Karim Amghar**
Over de kloof in het onderwijs

28 **Nieuwe uitdagingen voor progressieven**
Pieter Hilhorst

33 **Column**
Noortje Thijssen

34 **Hoe witte mannen zichzelf verliezen in radicaal-rechts**
Sybren Kooistra

43 **De kernwaarden van nieuw-links**
Een noodzakelijke nieuwe start

50 **Wie betaalt de energietransitie?**
Door Victor Toom
(herplaatsing)

53 **Column**
Habtamu de Hoop

54 **Cultuur**
Boeken, theater, exposities

67 **Bomen en het bos**
Door Simon Otjes

KARIM AMGHAR

'We hebben in dit land maar één grote kloof. En die gaat over opleidingsniveau'

Al is zijn boodschap een kritische, Karim Amghar praat graag en met vuur over de Nederlandse onderwijskloof. Met succes; zijn nieuwste boek over het onderschatte belang van het mbo werd een best-seller en hij adviseert geregeld politici en beleidsmakers in het onderwijsveld. Maar wat betekent zijn verhaal concreet?

Door LIESBETH SMIT
fotografie JACQUES TILLMANNS

Karim, waar kunnen of moeten we jou van kennen?
"Ik ben Karim, 36 jaar, vader van drie prachtige kinderen en woonachtig in Bleiswijk. Ik maak tv- en radioprogramma's voor de NTR, Omroep HUMAN en Omroep Zwart en series over onderwijs en maatschappelijke vraagstukken zoals radicalisering en bestaanszekerheid. Ik ben vaste columnist voor dagblad *Trouw,* doceer het vak burgerschap op een mbo-school en ben al jaren bezig met impact maken op maatschappelijke thema's die ik voel en zie, dat gaat organisch. Televisie maken is nooit mijn ambitie geweest, boeken schrijven ook niet, maar ik wil graag een bijdrage leveren aan de maatschappij. Daarbij word ik omringd door mensen die daar het belang van zien, en die me helpen."

Waar wil je precies impact op maken?
"Als kind voelde ik mij veilig in het onderwijs. Maar toen ik op mijn twaalfde het schooladvies vmbo kreeg terwijl mijn schoolperiode en de Citotoets havo-vwo niveau uitwezen, werd ik daar heel lastig van. Je moet als docent wel érg goed zijn in je vak om het verschil te zien tussen een 'gewone' opstandige leerling en een leerling die opstandig is omdat hij of zij een te laag schooladvies heeft gekregen, maar bij mij was dat ➜

laatste het geval. Na het vmbo heb ik op het mbo gezeten en ik weet hoe pijnlijk en confronterend het is als mensen daardoor over je denken dat je 'dom' bent en je ook zo behandelen. Maar als ik in mijn huis om mij heen kijk is werkelijk álles door een mbo'er aangelegd: de leidingen, de elektriciteit, het sanitair. Toch krijgen deze mensen maatschappelijk weinig waardering ten opzichte van hoger opgeleiden en worden ze structureel onderbetaald en zelfs buitengesloten in bepaalde kringen zoals studentenverenigingen. Ik heb zelf ervaren hoe vervelend en ook hoe gevaarlijk het voor de samenleving in zijn geheel is als een specifieke groep te maken krijgt met onderadvisering en onderwaardering. En sinds ik als docent en als bestuurder in het mbo werk, zie ik nog duidelijker wat die onderwaardering met studenten en docenten doet. Daar wil ik geluid aan geven, want het is een schadelijke en onrechtvaardige realiteit die heel veel mensen aangaat."

Het idee dat je met een mbo'er niet 'de diepte in kan' is heel hardnekkig

In je nieuwe boek* Maar dat begrijp jij toch niet. Het onderschatte belang van het mbo *geef je dat geluid luid en duidelijk. Het werd meteen bij de verschijning een groot succes, heeft het ook al een verandering in gang weten te zetten?
"Dat is dubbel, en ook een beetje een kip-of-ei-verhaal. Ik zie dat ouders er alles aan doen om hun kind uiteindelijk naar het hbo of wo te krijgen. Dat heeft te maken met status en met salaris. Gemiddeld verdienen hbo'ers zo'n 3600 euro netto en wo'ers 4200 euro. Mbo'ers zitten op 2450 euro. Dat is een groot verschil, en ouders willen gewoon het beste voor hun kind. Maar daardoor blijft de status van het mbo ook laag. Mensen zeggen dus wel: 'wat erg, we moeten dit veranderen', maar in de praktijk wordt er alles aan gedaan om het kind naar een havo of vwo te krijgen. Daarbij zijn mbo'ers slecht vertegenwoordigd in de politiek en in de Tweede Kamer. Ik ken genoeg mbo'ers die organisaties van honderden mensen aansturen en die vele malen beter weten wat er in de samenleving speelt dan minimaal de helft van de huidige Kamerleden. Maar bij mbo'ers denken we per definitie aan schoonmakers of mensen die in de groenvoorziening werken, niet aan bestuurders of managers. Terwijl zij ook gewoon bestaan, en we ze hard nodig hebben in beleids- en bestuursposities."

Aan welke specifieke kwaliteiten moeten we denken bij deze groep?
"Ze kennen de wereld van het mbo van binnenuit én de mensen die daarin rondlopen. Aan dat laatste ontbreekt het heel vaak bij onze huidige politici en bestuurders, waardoor er ruimte is voor vooroordelen. Het idee dat je met mbo'ers niet 'de diepte in kan' is bijvoorbeeld heel hardnekkig. Er is de afgelopen jaren veel gepraat over de zogenaamde kloof tussen stad en platteland, of tussen links en rechts, maar ik vind dat allebei *bullshit*. We hebben in dit land maar één grote kloof en die gaat over opleidingsniveau. Dat zorgt ervoor dat hbo'ers en wo'ers naar dezelfde clubs en verenigingen gaan, en dezelfde auto's kopen en boeken lezen. Intussen ontmoeten ze geen mbo'ers, en vice versa. We weten al sinds onderzoek uit de jaren zestig dat polarisatie komt doordat sociale groepen elkaar nauwelijks kennen en negatieve vooroordelen over elkaar hebben. Ook in Nederland is dat al heel lang gaande en ik denk dat er nu momentum is om dat aan te pakken. Want er zijn reusachtige tekorten die ons dagelijks leven beïnvloeden."

Welke tekorten zijn dat precies?
"De zorg komt 60.000 mensen tekort en dat zal oplopen naar 190.000. Dat gaat ons allemaal aan, ook als je morgen van je fiets valt of je jezelf verbrandt zul je naar een ziekenhuis moeten kunnen. De bouw komt 125.000 mensen tekort en er zijn 439.000 woningzoekenden in Nederland. Binnen de huidige stikstofrestricties kunnen we 100.000 huizen bouwen maar de prognose voor de komende jaren is dat we maar ongeveer 50.000 woningen kunnen bouwen omdat de mensen er niet zijn om dat te doen. Pas als deze tekorten de hogere en middenklassen raken, bijvoorbeeld omdat hun kraan of wc niet meer wordt gerepareerd omdat de prijzen te hoog worden, zullen we misschien verandering zien. Maar dan moeten die mensen om dat te doen er wel *zijn*. En dat is niet zo. Voor de lagere klassen is dat trouwens al werkelijkheid: voor hen zijn de prijzen van veel van dit soort diensten nu al te hoog." ➜

Dat klinkt als een klassenmaatschappij, toch?
"Dat is het ook. En dat probleem wordt pas opgelost als het om je eigen kinderen gaat. Voor de hogere klassen is dat nog niet zo, die kunnen betalen wat ze willen en nodig hebben. Vroeger zei de advocaat gewoon: ik wil niet in dezelfde wijk wonen als de timmerman, en ik wil ook niet dat mijn kinderen bij zijn kinderen in de klas zitten. Het is nu niet meer sociaal geaccepteerd om dat hardop te zeggen, maar de situatie is nog steeds hetzelfde. En wat is erger? Aan de ene kant is het goed dat we dat onderscheid moreel gezien niet langer goedkeuren, maar aan de andere kant is ontkennen ook geen oplossing. Er bestaan nog steeds allerlei sociaaleconomische bubbels waar mensen in leven, en die lopen langs lijnen van onderwijs. Maar ook als je lekker in je bubbel zit is het belangrijk om je te beseffen dat het vijf voor twaalf is. Dat gaat niet alleen om kansenongelijkheid als een groot probleem, maar ook om snel oplopende tekorten binnen bepaalde beroepsgroepen die het fundament van onze samenleving vormen. In Den Haag worden prachtige plannen gemaakt om de kinderopvang gratis te maken. Maar wie gaat die kinderen opvangen? En voor alle klimaat- en duurzaamheidsplannen zijn talloze installateurs nodig, maar die mensen zijn er helemaal niet, joh. Ik denk dat als we mbo'ers in die bestuurskamers hadden gehad, ze de beleidsmakers daar jaren geleden al op gewezen hadden."

De lijsten voor de gemeenteraadsverkiezingen worden nu al gemaakt. Ik zou zeggen: zet minimaal twee mbo'ers in de top tien van iedere lijst en zorg zo dat die mensen in de raad komen

Meer waardering voor die fundamentele beroepsgroepen is essentieel, maar het klinkt ook als een oplossing die langere tijd nodig heeft terwijl we nu al mensen tekortkomen. Hoe zie jij dat?
"De onderwaardering van mbo-beroepen begint al voor de geboorte van het kind. Er bestaan 'schaduwlijstjes' bij bepaalde basisscholen in Nederland. Dat zijn brieven die in de brievenbussen worden gedaan van 'betere' wijken met als strekking: schrijf je (mogelijke) kind zo snel mogelijk op onze excellente school in zodat er een wachtlijst ontstaat en er geen ruimte is voor kinderen van buiten deze wijk die ons hoge verwijspercentage naar havo of vwo mogelijk onderuit kunnen halen. Het idee dat ons onderwijs een democratisch systeem is, geldt lang niet voor iedereen. Dat is niet alleen zeer bizar en pijnlijk, dat is ook zeer ondermijnend voor onze samenleving. Intussen hebben we te maken met een enorm overschot van mensen die havo of vwo hebben gedaan en zijn doorgestroomd naar hbo en wo, maar die nu vastzitten in 'bullshitbanen'. Er is wel een kleine beweging gaande van vijftigers die zich vanuit die banen laten omscholen naar bijvoorbeeld zonnepanelenlegger, of die warmtepompmonteur worden. Ik heb sommige van die mensen gesproken en zij voelden zich na die switch weer nuttig, en gelukkiger. Maar de dominante overtuiging blijft toch: hoe hoger je opleiding, hoe beter je eigen kansen. Nederland heeft bijna 500.000 mbo-studenten, waarvan een groot deel als 'minder' wordt gezien. Veel van hen studeren daarom tóch door na hun diploma, in de hoop meer maatschappelijke waardering te krijgen. Ook daardoor blijft het tekort in hun oorspronkelijke beroepen bestaan."

Hoe kunnen we dat wezenlijk veranderen volgens jou?
"Tijdens de coronacrisis begrepen we voor het eerst dat er essentiële beroepen bestaan. Dat bleef toen bij wat slap applaus maar de verbazing erover was groot, ook in de politiek. Terwijl ik al langer vind dat in artikel 1 van de Grondwet, dat gaat over gelijke behandeling, moet worden opgenomen dat discriminatie op basis van opleidingsniveau verboden is. Want die discriminatie bestaat. Er zijn streamingdiensten, verzekeraars en kledingketens die geen kortingen geven aan mbo-studenten en wel aan studenten van 'hogere' opleidingen. Terwijl de beroepen die mbo'ers gaan uitvoeren het fundament van onze samenleving zijn en heel snel beter gewaardeerd moeten worden, ook in salaris. Dat vraagt van bedrijven en organisaties dat ze snel moeten gaan bewegen. En ouders ➜

die een kind in groep acht hebben zouden hun kind nu al met trots naar het vmbo kunnen laten gaan. Zo'n houding van meer fundamentele waardering voor mbo'ers en waar ze voor staan zou ook de politiek kunnen verbinden denk ik, van links tot rechts. De lijsten voor de gemeenteraadsverkiezingen worden nu al gemaakt. Zéker tegen GroenLinks-PvdA, die het van oudsher voor de arbeiders opnemen, zou ik willen zeggen: zet minimaal twee mbo'ers in de top tien van iedere lijst en zorg zo dat die mensen in de raad komen."

We hebben een enorm overschot van mensen die havo of vwo hebben gedaan en zijn doorgestroomd naar hbo en wo, maar nu vastzitten in 'bullshitbanen'

Ben je zelf eigenlijk politiek actief?
"Nee. Ik ambieer geen politieke carrière, wel misschien ooit een bestuurlijke. Voor de Tweede Kamer zou ik alles waarmee ik nu impact maak – televisie, radio, mijn boeken, lesgeven – moeten opgeven. Maar als ik ooit word gevraagd als minister van onderwijs of als staatssecretaris zou ik dat met liefde doen. En als partijloos adviseur spreek ik nu ook al veel politici, waaronder minister van onderwijs Eppo Bruins en staatssecretaris Mariëlle Paul."

Je doet erg veel tegelijk en ik vermoed dat we nog veel meer van jou gaan horen. Waar komt jouw enorme drive eigenlijk vandaan?
"Als jong iemand kreeg ik al te maken met racisme en uitsluiting, vanwege zowel mijn culturele achtergrond als mijn opleidingsniveau. Maar ik heb van mijn pijn mijn vuur gemaakt. Ik loop graag marathons in mijn vrije tijd, dat gebruik ik soms als metafoor. Want sommige mensen in deze samenleving moeten helaas zonder enige training of voorbereiding ineens een marathon lopen. Je ziet dat er mensen zijn die zo worden gepusht, geholpen of gedragen dat het ze tóch lukt. Zo iemand ben ik ook en ik had daarna kunnen denken: het is goed zo, ik ga gewoon lekker ergens geld verdienen. Maar zo ben ik niet opgevoed. Mijn vader overleed in 2013. Hij kon niet lezen en schrijven, al probeerde hij zichzelf dat wel te leren door woorden uit supermarktfolders over te schrijven. Tegen ons, zijn elf kinderen, zei hij: ik ben hier ooit begonnen met een eenvoudig pad. Het is straks jullie taak om dat pad te asfalteren, zodat het blijft bestaan en steeds makkelijker te bewandelen is. Die gedachte, dat we allemaal een verantwoordelijkheid hebben voor de generaties na ons, draag ik nog steeds bij mij in alle dingen die ik doe."

Karim Amghar (1988) is schrijver, programmamaker, mbo-docent en bestuurslid van het Nationaal Expertisecentrum Wetenschap en Samenleving (NEWS). Hij schrijft voor *De Correspondent* en *Trouw* en is auteur van de boeken Van *radicaal naar amicaal* en *Hoor mij, zie mij*. Als programmamaker en presentator maakt hij televisieseries over mentale gezondheid, kansengelijkheid en diversiteit. Voor NTR werkt hij momenteel aan een nieuw programma over neurodiversiteit in het onderwijs. In 2018 won Karim de Compassieprijs en in 2024 de titel Jonge Toezichthouder van het Jaar. Zijn nieuwe boek *Maar dat begrijp jij toch niet. Het onderschatte belang van het mbo* (De Correspondent) werd begin 2025 direct een bestseller. Zie ook: @karimamghar_ym (Instagram) of volg hem op LinkedIn.

DOSSIER

Water: te veel, te weinig en te vies

Wie denkt dat stikstof een ingewikkeld vraagstuk is, moet zich eens verdiepen in de waterproblematiek. Zeespiegelstijging, bodemdaling, heviger hoosbuien, langduriger droogte, vervuiling en uitputting van drinkwaterbronnen vormen samen een veelkoppig monster, in Nederland en wereldwijd. Dat monster kunnen we alleen temmen door anders te gaan consumeren en produceren. Ook de ruimtelijke ordening van Nederland moet op de schop als we over voldoende schoon water willen blijven beschikken zonder dat onze huizen onderlopen.

Normeer en beprijs waterverbruik
Opinie Geert Gabriëls en Mpanzu Bamenga

Meebewegen met het water
Interview Maarten Kleinhans en reactie Jasper Groen

Water als mondiaal gemeengoed
Opinie Margreet Zwarteveen

illustraties ARIANNE FABER

Dit dossier over water kwam tot stand in samenwerking met *Idee*, het tijdschrift van de Mr. Hans van Mierlo Stichting van D66. Naast de hier afgedrukte bijdragen bevat het dossier ook online artikelen. Ze zijn voor abonnees te lezen op wbgl.nl/water

Waterschaarste vraagt om normering en beprijzing

Voldoende schoon water is niet langer vanzelfsprekend in Nederland. Steeds meer water oppompen uit de bodem is onhoudbaar. Daarom moeten we het gebruik van water durven normeren en beprijzen.

door GEERT GABRIËLS EN MPANZU BAMENGA

Droogte of geen droogte, water komt voor mensen als vanzelfsprekend uit de kraan. Baden worden gevuld in huis en tuin, bedrijven onttrekken miljarden liters grondwater aan de bodem voor de productie van spullen die we niet altijd nodig hebben.
Water is de goedkoopste grondstof die we hebben. Je mag er zoveel van gebruiken als je wilt.
Helaas staan de drinkwaterbronnen onder druk. Dat komt door toenemende droogte als gevolg van klimaatontwrichting, doordat we water niet lang genoeg vasthouden en door de toepassing van uitgangspunten als 'peil volgt teelt' bij het waterbeheer. Het kwistig gebruik van pesticiden en mest, lozingen van PFAS en ander gif leiden ertoe dat veel water niet meer geschikt is als drinkwater. Maar terwijl het aanbod van schoon water afneemt, zal de vraag naar water de komende jaren toenemen doordat de bevolking groeit en bedrijvigheid toeneemt. Steeds meer water oppompen is een té simpel antwoord op die toenemende vraag. We houden steeds minder water vast voor diepe infiltratie in de bodem, gebruiken de beschikbare voorraden steeds intensiever en blijven ondertussen het oppervlakte- en grondwater vervuilen, terwijl de neerslag onvoorspelbaarder wordt. Dit is voor de toekomst volstrekt onhoudbaar.
In het *Nationaal plan van aanpak drinkwaterbesparing* staat: "In Twente zijn sommige grootzakelijke wateraansluitingen al geweigerd, ook in andere gebieden zijn extra bronnen nodig om in 2030 aan de vraag te kunnen blijven voldoen. Het wordt steeds moeilijker om voldoende schone drinkwaterbronnen te vinden. Dit komt door de afname van natuurlijke beschikbaarheid, de druk op de ruimte, bodem en ondergrond, de afname van de waterkwaliteit en de toenemende concurrentie om water tussen drinkwater, industrie, landbouw en natuur."
Als we zoiets lezen, gaan er bij ons alarmbellen af: 'grootzakelijke wateraansluitingen', afname van 'natuurlijke beschikbaarheid' en 'toenemende concurrentie', waarbij de natuur ook in het rijtje 'concurrerend' staat... Water *is* natuur en natuur *is* water. Een ecosysteem bestaat uit de wisselwerking tussen bodem, water, atmosfeer en het leven dat erin of erop leeft.

Maatschappelijk rendement

Het besef moet doordringen dat water geen vanzelfsprekendheid is. Het is een bestaansvoorwaarde voor de natuur, voor ons en voor onze beschaving. Het is schaars. En daarom zijn goed beheer en een goede verdeling van groot belang. Hoeveel water is waar beschikbaar voor welk doel? En hoe halen we ➜

daar het grootste maatschappelijk rendement uit?
Op dit moment is niet eens inzichtelijk hoeveel water wordt onttrokken of vervuild. Allerlei overheidslagen hebben ooit vergunningen verleend voor het oppompen of lozen van water. Die vergunningen worden vrijwel nooit gecontroleerd of gehandhaafd. Veel vergunningen zijn voor eeuwig. Ze worden beschouwd als economisch eigendom, waardoor ze ook bij nieuw inzichten of veranderende maatschappelijke prioriteiten slechts met veel moeite kunnen worden gewijzigd.
Zo gebruikt een papierfabriek nabij de

Veluwse stuwwallen ruim vijf miljard liter grondwater per jaar terwijl er een grote rivier langs stroomt. Grondwater aan de verdrogende natuur onttrekken is immers goedkoper dan rivierwater filteren. Een voedingsmiddelenconcern dat miljarden liters drinkwater gebruikt, betaalt daar evenveel belasting over als een groot huishouden. Niet per liter, maar in totaal. En een cascadering van welke waterverbruiker bij droogte het belangrijkste is – de varkensboer met zijn snijmais, het natuurgebied of het bejaardenhuis – treedt pas in werking als het te laat is.

Huishoudboekje

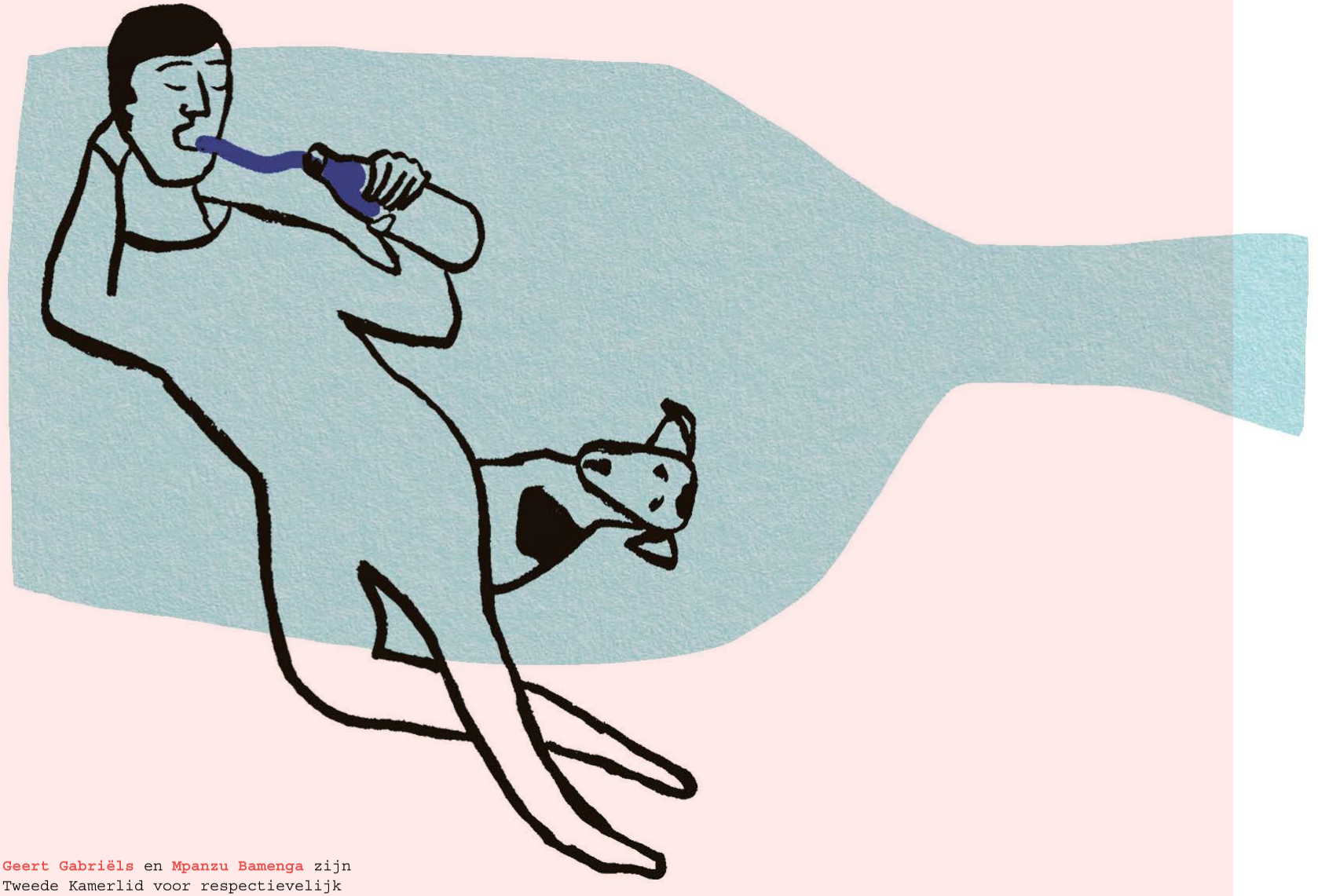
Waar we naartoe moeten is een waterhuishoudboekje, een omvattende inventarisatie van neerslag, grond- en oppervlaktewater, waterkwaliteit, -beschikbaarheid en verbruik. Dan weten we wat we hebben. Dat beschikbare water moet naargelang doel en kwaliteit eerlijk worden verdeeld en beprijsd.
In Nederland gebruiken we bijna 130 liter drinkwater per huishouden per dag. In België is dat ongeveer 80 liter. Dat komt omdat ze in België aan tariefdifferentiatie doen. Er is een goedkoop tarief voor 'normaal/ gemiddeld gebruik'; gebruik je meer, dan wordt het drinkwater duurder. Prima gedachte! Huishoudens en bedrijven kunnen immers veel drinkwater besparen door bijvoorbeeld regenwater of oppervlaktewater te gebruiken voor de wc of voor industriele processen die geen drinkwaterkwaliteit vereisen. Grootverbruikers van drink- en grondwater zouden sowieso een eerlijke prijs moeten betalen voor deze kostbare grondstof. En soms moeten we ook gewoon nee zeggen. De toegevoegde maatschappelijke waarde van een aanvrager is nu geen toetsingsgrond bij een vergunningaanvraag. Sterker nog, leveringsplicht en non-discriminatie zijn meestal het uitgangspunt.
In de tussentijd dringt de Tweede Kamer vooral aan op het aanboren van meer drinkwaterbronnen. Onze oproepen om dat te combineren met meer waterbergings- en infiltratieprojecten zijn vaak aan dovemansoren gericht. Voor elke liter die wordt onttrokken zou er een plan moeten zijn voor hoe we die weer aanvullen. Een sluitend waterhuishoudboekje is een voorwaarde voor duurzame beschikbaarheid van voldoende drinkwater.

Actieplan

De verantwoordelijkheid voor bescherming, beheer, onttrekking en gebruik van water is nu verdeeld over alle overheidslagen, met uiteenlopende belangen en afwegingen. Het nationaal drinkwaterbesparingsplan verplicht overheden, burgers en bedrijven nergens toe; het gaat uit van vrijwilligheid. Verdeling van water naar maatschappelijk belang, normeren en beprijzen zijn voor veel partijen taboe. Maar water is een levensbron die we goed moeten beheren en beschermen. Dat kan ook.
Daarom zetten wij ons in voor:

1. Meer waterbergingsgebieden en infiltratiegebieden, gecombineerd met natuurontwikkeling. Wat we onttrekken moeten we ook aanvullen. De benodigde ruimte hiervoor moet de overheid vastleggen in de *Nota ruimte*.
2. Daadwerkelijke bescherming van grondwaterbeschermingsgebieden, door onttrekkings- en lozingsvergunningen inzichtelijk te maken, tijdig te herzien en aan te scherpen.
3. Betere beprijzing van water, naar Belgisch voorbeeld: een eerlijke belasting op drinkwater én een grondwaterheffing. Dit stimuleert waterbesparing en legt de rekening bij de juiste partij.
4. De waterkwaliteitsdoelen van de Europese Kaderrichtlijn water. Die moeten we gewoon halen!
5. Educatie over hydrologie en ecologie. Natuur moeten we niet meer zien als belemmerende factor maar als bron van water en leven.
6. Een toets op maatschappelijke meerwaarde en toekomstbestendigheid voor alle lozingsvergunningen, onttrekkingsvergunningen en ruimtelijke vergunningen. 'Wie het eerst komt, eerst maalt' is geen duurzaam uitgangspunt voor de inrichting van ons land.
7. Waterbesparende innovaties. Om die mogelijk te maken en waar nodig te verplichten, kunnen we bijvoorbeeld het Bouwbesluit aanpassen, of de regels over het gebruik van de best beschikbare technieken in de industrie. We kunnen vaak veel zuiniger zijn met water zonder grote investeringen.

Richt het waterbeleid op de lange termijn. Water is traag met een lang geheugen. Fouten van nu hebben gevolgen voor vele generaties. Zie en waardeer water voor wat het is: onze levensbron.

Geert Gabriëls en **Mpanzu Bamenga** zijn Tweede Kamerlid voor respectievelijk GroenLinks-PvdA en D66.

Richard Wouters is medewerker van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

Interview Maarten Kleinhans

‘We moeten vaker nattigheid accepteren’

Nederland kan niet op de oude voet doorgaan met de verdediging tegen zee- en rivierwater, stelt Maarten Kleinhans, hoogleraar rivieren en delta’s aan de Universiteit Utrecht. Hij is een van de meest uitgesproken voorstanders van ‘meebewegen met het water’. Dat betekent dat we ons landgebruik aanpassen aan de zeespiegelstijging en de extremere waterstanden in de rivieren.

door RICHARD WOUTERS
foto HERMAN WOUTERS

De meeste Nederlanders beseffen wel dat een opwarmende aarde en een stijgende zeespiegel een bedreiging vormen voor ons laaggelegen land. Maar waarom kunnen we niet doorgaan met het verhogen van dijken en dammen? Daar zijn we toch goed in?
“Het probleem is dat we de stijging van de zeespiegel niet alleen merken aan de kust. We hebben ook nog grote rivieren, die moeten afstromen naar de zee. Ze kunnen niet door een kuil stromen en dan weer omhoog. Dus als de zeespiegel stijgt, stijgt ook het peil in de rivieren. Het getij van de Noordzee beïnvloedt nu al de waterstand van de rivieren tot aan de lijn Utrecht – Den Bosch; die lijn schuift verder naar het oosten naarmate de zeespiegel stijgt. De zee komt als het ware steeds verder ons land binnen.
Als je het insnoeren van het water als enige remedie ziet, moet je dus over een steeds grotere lengte van de rivieren de dijken ophogen. Dat zal op veel verzet stuiten, omdat dijkverhoging onherroepelijk ook dijkverbreding is. En flink ook, want dijken hebben een flauwe helling nodig. Anders loopt er te veel kwelwater onderdoor en breken ze door. Dit probleem wordt verergerd doordat het hoogteverschil tussen het rivierpeil en het land toeneemt. Terwijl de zeespiegel stijgt en de rivieren meestijgen, is het land aan het dalen. De zeespiegelstijging aan het einde van deze eeuw zou zomaar twee centimeter per jaar kunnen zijn, in het extreme scenario. Maar nu al daalt de bodem op sommige plekken met twee centimeter per jaar. Naarmate het hoogteverschil tussen rivier en land groeit, neemt ook de waterdruk toe. Op een gegeven moment gaat het kwelwater met een rotgang onder de dijk door. Je krijgt dus te maken met water van onderen, water van bovenstrooms, water van zee en ook nog eens water van boven als er een flinke plensbui valt. Het houdt een keer op. Alle rivierdijken blijven verhogen en verbreden – het gaat om duizenden kilometers – is niet realistisch.”

Is meebewegen met het water het alternatief?
“Het is iets wat we óók moeten doen.

Een stad als Rotterdam gaan we niet even verplaatsen, maar op andere plekken kunnen we nu al meebewegen. Het betekent ook dat we accepteren dat er gebieden zijn die een deel van het jaar nat zijn. Die moeten we anders inrichten."

Wat gaat er dan precies veranderen?
"We moeten onderscheid maken tussen het bovenstroomse deel van de rivieren, het benedenstroomse deel en de kust. Het begint bij onze oosterburen, want het meeste rivierwater komt uit Duitsland. Hoe sneller het water daar van de hellingen afloopt, naar de rivieren, hoe hoger de hoogwaterstanden hier. Om het water beter vast te houden, moeten we de Duitsers helpen met natuurherstel. Natuur vergroot de sponswerking van de bodem. Er zijn al wel grensoverschrijdende projecten uitgevoerd, bijvoorbeeld voor de Overijsselse Vecht, maar aan de samenwerking met Duitsland en andere Europese landen moet veel harder getrokken worden.
In eigen land, bovenstrooms van de lijn Utrecht – Den Bosch, kunnen we hoge waterstanden nog een beetje dempen door de rivieren meer ruimte te geven. We hebben tussen 2006 en 2019 het programma Ruimte voor de Rivier gehad. Dat was heel succesvol. Het heeft meer veiligheid, meer ruimtelijke kwaliteit en meer natuur opgeleverd, waarbij lokale gemeenschappen inspraak hadden. Het landinwaarts verleggen van dijken om flessenhalzen in de rivieren weg te werken was wel omstreden, omdat je daarmee ruimte voor intensieve landbouw en bewoning opgeeft, maar het is verreweg de meest elegante methode om te voorkomen dat het rivierwater zich opstuwt. Het verlaagt de hoogwaterpieken tot tientallen kilometers stroomopwaarts.
Voor het benedenstroomse rivierengebied heeft deze aanpak geen zin, want daar stuit je zoals gezegd op de zee. Hier moeten we op een andere manier meebewegen met het water: door vaker nattigheid te accepteren, óók binnendijks. Het gaat om kwelwater dat onder de rivierdijken doorsijpelt, maar ook om water van plensbuien, die door de opwarming van de aarde heviger worden. Dat water stroomt niet weg – daar liggen de polders te diep voor – en het wordt steeds moeilijker om het weg te pompen.
Meer nattigheid heeft gevolgen voor het landgebruik. Je moet in laaggelegen polders geen woningen gaan bouwen. Veeteelt zou nog kunnen, maar alleen extensief. We kunnen best met minder vee toe, want twee derde van het vlees dat we produceren is voor de export en we eten er in Nederland zelf ook te veel van. Dus we hebben echt niet meer dan een tiende van de huidige veestapel nodig. Ik hoop dat boeren steun zullen krijgen om op de drassige bodems een ander soort landbouw te ontwikkelen. Het telen van vezelgewassen bijvoorbeeld. Sommige ➜

boeren zijn daar al mee bezig. Het gaat om plantensoorten, zoals lisdodde, die van nature thuishoren in deze gebieden, want het waren ooit kustmoerassen. Vezelgewassen kunnen we verwerken tot natuurlijke bouwmaterialen, die koolstof vastleggen in plaats van uitstoten. Ik zou ook graag zien dat er in de nattere gebieden meer natuur komt. Want het gaat nu bar slecht met de vogels en andere soorten die in deze gebieden thuishoren. Als je natuurherstel pleegt, groeit de biodiversiteit snel, en daarmee ook de vastlegging van koolstof. Dat zagen we bij Ruimte voor de Rivier.
Ook aan de kust moeten we meebewegen met het water. Als je bij een stijgende zeespiegel de natuurlijke processen hun gang laat gaan, zal de kustlijn zich landwaarts verplaatsen. Het water spoelt af en toe over de duinen heen, maar verderop ontstaan weer nieuwe duinen. Aan de staarten van de Waddeneilanden zie je dat nu van nature gebeuren. Het zou erg gunstig zijn als we toelaten dat de eilanden in hun geheel verschuiven. Want wanneer de Waddenzee als het ware een beetje wordt samengedrukt, heb je genoeg sediment om mee te groeien met de zeespiegelstijging. Het belang van sediment als natuurlijk kapitaal mag niet onderschat worden. Wadplaten en kwelders dempen de energie van golven en stormen. Daarmee kunnen we meters aan kostbare dijkverhoging uitsparen.
Voor de bewoners is het natuurlijk niet fijn als de Waddeneilanden gaan 'wandelen'. We zouden hen moeten helpen om hun dorpen te verplaatsen. In het verleden was dat heel normaal, ook aan de westkust.
Je wilt niet weten hoe vaak bijvoorbeeld Egmond aan Zee is verdwenen. Het werd dan even verderop weer opgebouwd. Maar leuk is anders.
Ook de Hollandse duinenrij heeft meer natuurlijke dynamiek nodig. Er is wel protest tegen het maken van kerven in de duinen – uit onbegrip, denk ik –, maar het is een goede ingreep. Omdat de wind zand door deze openingen blaast kunnen de duinen landinwaarts groeien. Ook voor de natuur is dat goed; er komen allerlei soorten terug die thuishoren in het duingebied. Een vastgezette duinkust zonder zulke stuifsleuven is vragen om ellende, want die gaat afkalven bij een zware stormvloed, en daar komt de zeespiegelstijging bovenop. Op enig moment donderen de duinen in elkaar."

Wat betekent deze aanpak voor de steden in het westen van Nederland?
"Hele steden kun je niet zomaar verplaatsen. Die moet je dus droog proberen te houden. Het is ondoenlijk om alle bestaande bebouwing op te hogen of te laten drijven. Daarom zie ik geen andere oplossing dan het bouwen van ringdijken rond die steden. Voordeel daarvan is dat je de bestaande, grotere dijksystemen niet meer zo veilig hoeft te houden. Het betekent wel dat je uit moet kijken met het bouwen aan de randen van steden en in nieuwe dorpjes. Daar kan de overheid haar zorgplicht op termijn niet meer waarmaken."

Kunnen ringdijken de steden in West-Nederland tot ver in de volgende eeuw beschermen, of moeten we ze uiteindelijk opgeven?
"Dat is de grote vraag. Het hangt ervan af hoe hoog die steden liggen. De hogere delen van Den Haag bijvoorbeeld liggen op een strandwal, de lagere delen kampen met bodemdaling. Of we laaggelegen wijken droog houden, hangt bovenal sterk af van de hoogte en het tempo van de zeespiegelstijging. Nederland heeft dus gigantisch veel belang bij

Het is te bizar voor woorden wat we nu aan het doen zijn: we graven ons eigen zeemansgraf

het tegengaan van klimaatverandering. Daar moeten we andere landen in meekrijgen, onder meer door ontwikkelingshulp te bieden. Helaas lijkt de Nederlandse politiek doof voor deze boodschap. Het is te bizar voor woorden wat we nu aan het doen zijn: we graven ons eigen zeemansgraf."

Houden we nog voldoende plek over voor wonen en werken als we gaan meebewegen met het water?
"Bijna de helft van onze grond gebruiken we voor het telen van vee en veevoer. Zoveel vee hebben we echt niet nodig, dus daar valt veel ruimte te winnen, ook in hoger gelegen delen van het land die nog geschikt zijn voor bebouwing. Ook daar moeten we overigens klimaatbestendig bouwen, rekening houdend met zowel wateroverlast als droogte.
Daarnaast moeten we de vraag durven stellen: hoe luxe willen we wonen? Huizen met een tuin voor en achter en een auto voor de deur, dat is niet houdbaar meer in dit land. Het doet vast pijn om dat op te geven, maar als je ziet waar jongeren nu mee worstelen: die vinden helemaal geen huis. Ze zien dat de klimaatcrisis niet wordt opgelost en vragen zich af wat ze überhaupt nog op deze planeet komen doen. We moeten hun zorgen serieuzer nemen. Als we genoegen nemen met minder ruimte en luxe, kunnen we sneller aan iedereen een dak boven het hoofd bieden."

Jouw oplossing heeft ingrijpende gevolgen voor boeren en andere plattelandsbewoners. Ben je niet bang dat je mensen naar de tegengestelde oplossing drijft: een tweede zeewering voor de kust, van Walcheren tot Den Helder?
"Zo'n enorme dam voor de Hollandse kust, daar wordt inderdaad fanatiek voor gelobbyd. Maar ik zie het er niet van komen. Zo'n dam houdt stormvloeden wel tegen, maar de rivieren kunnen niet langer vrij afstromen naar zee. Je maakt de natuur achter de dam hartstikke dood. Je helpt de economie van Rotterdam om zeep: hoe komen de schepen nog in de haven? Elke sluisdeur in de dam schept een enorm faalrisico. Dat geldt ook voor de gigantische pompen die het rivierwater dat zich verzamelt in het kustmeer achter de dam naar de Noordzee zouden moeten malen – duizenden kubieke meters per seconde. En het geldt voor de elektriciteitscentrales die de energie moeten leveren voor de pompen.
Als er één element in dat complexe systeem faalt – de dam, de sluis, de pompen of de stroomvoorziening – loopt een groot deel van Nederland onder water en valt de schade niet te repareren. Je moet in deze tijden van hoogoplopende geopolitieke spanningen niet alleen rekening houden met technische mankementen, maar ook met sabotage door terroristen of vijandige landen. Dat pleit voor een systeem van waterbeheer waarmee we ons niet afhankelijk maken van één oplossing. Een systeem waarbij we ons aanpassen aan het water waar dat mogelijk is, en meerdere verdedigingslinies opbouwen waar dat nodig is. Dat deed men vroeger ook al. Rivierdijken kunnen ook doorbreken, of opgeblazen worden, maar dan hebben we nog altijd andere dijken die door het hele landschap lopen, en wat mij betreft ook ringdijken om de steden. Door deze compartimentering beperk je het gebied dat overspoeld wordt. Zo'n systeem is veel robuuster. Kortom, die dam voor de kust is geen oplossing. Het lijkt een prachtig plan, tot je het echt wilt gaan uitvoeren. Dan blijkt het een onbetaalbare technofix, je reinste megalomanie. Omdat dit plan suggereert dat we alles kunnen oplossen zonder gedoe in onze eigen achtertuin, leidt het ertoe dat we onszelf klemzetten."

Het kabinet-Schoof heeft 'water en bodem sturend' losgelaten als uitgangspunt voor de ruimtelijke ordening. Wat vind je daarvan?
"Dit kabinet heeft de Kamerbrief van het vorige kabinet niet begrepen. De boodschap was niet zozeer dat water en bodem sturend moeten zijn, maar dat ze hoe dan ook gáán sturen – op een ongewenste manier als we doorgaan op de oude voet. In de Kamerbrief stonden drie basisprincipes geformuleerd: dat je de ellende niet moeten afwentelen op je buren, op toekomstige generaties of van privaat naar publiek. Dat is het huidige kabinet dus keihard wél aan het doen. Die principes draaien eigenlijk gewoon om beschaving. Het is toch niet te filmen dat we ze loslaten?
Het gevolg is dat we blijven bouwen op de verkeerde plekken, zoals in de Zuidplaspolder nabij Rotterdam, waar zich het laagste punt van Nederland bevindt. Als daar een nieuw dorp verrijst, met de bijbehorende infrastructuur, wordt het veel moeilijker om de polder te gebruiken voor het opvangen van water in natte periodes. Terwijl we dat ➜

water hard nodig hebben in periodes van droogte. Waterschappen snappen de noodzaak van dit soort ruimtelijke inrichting wel, maar de huidige regering zet hen in de kou. Ze legt een hypotheek op de toekomst."

Moeten we goede vrienden blijven met de Duitsers, voor het geval ons land in zee verdwijnt?
"Dat lijkt me sowieso verstandig. Alleen al omdat wij hun afvoerputje zijn. We hebben Duitsland nodig om de afvoer van rivierwater te vertragen, zoals ik al aangaf. En inderdaad, het is helemaal geen gekke gedachte dat we op den duur naar Duitsland migreren. We mogen hopen dat ze dan klimaatvluchtelingen toelaten.
De vraag is: hoe snel stijgt de zeespiegel en hoeveel meter kunnen we aan? Zelf ga ik ervan uit, gezien het tempo van de klimaatverslechtering, dat ons land in 2100 met bijna twee meter zeespiegelstijging rekening moet houden, dus dat gaat best hard. Vorig jaar zei een waterbouwer van het ministerie: vijf meter kunnen we wel bolwerken en we hebben eigenlijk nog geen grens ontdekt aan wat we aankunnen. Als je het geloof in maakbaarheid zover doordrijft ben je niet goed bij je hoofd. Denk alleen al aan de gigantisch brede dijken die we dan over dorpen heen moeten aanleggen, met alle kwel die eronderdoor stroomt. Wie gaat ze onderhouden? Waar halen we de bouwmaterialen vandaan? Wat gaat het allemaal kosten? Zijn we tegen die tijd nog welvarend genoeg om de kosten op te brengen? Ons landschap raakt hoe dan ook op grote schaal verpest als het zo hard gaat. Het is helemaal niet leuk meer in het Nederland van de volgende eeuw bij vijf meter zeespiegelstijging. Mijn advies zou dan zijn: tijdig wegwezen."

Drastische wijziging landgebruik noodzakelijk

Maarten Kleinhans maakt duidelijk dat een drastisch andere omgang met het watersysteem noodzakelijk is. In de praktijk wordt die andere koers door de verschillende overheden nog geenszins ingezet.

door JASPER GROEN

–Jasper Groen is lid van het algemeen bestuur van waterschap Amstel, Gooi en Vecht namens Water Natuurlijk.

Ik wil inzoomen op de veenpolders, die 10 procent van het Nederlandse oppervlak uitmaken. Ze zijn grotendeels in gebruik voor melkveehouderij. Je mag ze 'open schoorstenen' noemen, want het veen oxideert en stoot daarbij CO_2 uit. In heel Nederland is die uitstoot goed voor 5 megaton CO_2 per jaar. Dat is 5 procent van de landelijke uitstoot. In het Klimaatakkoord is afgesproken dat daarvan 1 megaton bespaard moet zijn in 2030. Maar volgens het Planbureau voor de Leefomgeving liggen we allerminst op koers om die doelstelling te halen.

Kleinhans wijst erop dat we in de polders vaker nattigheid zullen moeten accepteren, vanwege de toegenomen druk van kwelwater dat onder de rivierdijken doorsijpelt en frequentere plensbuien. We kunnen het water niet blijven wegpompen. Dat betekent dat we in de polders veel minder vee kunnen houden. In het licht van het probleem van veenoxidatie is dat ook wenselijk: het natter houden van de bodem is het middel bij uitstek om oxidatie tegen te gaan. Nog beter zou het zijn om delen van het land weer in natuur te laten veranderen. Als er weer veenmos zou groeien, zouden veenpolders zelfs CO_2 kunnen opnemen.

Dit soort keuzes zijn echter, zacht gezegd, nog allerminst praktijk bij de overheden die erover gaan. Een voorbeeld: in het waterschap Amstel, Gooi en Vecht ligt polder Baambrugge, waar vee wordt gehouden. Delen van de polder zijn erg nat, onder andere vanwege de door Kleinhans beschreven 'kwel'. Om de agrariërs in het gebied te steunen is het waterpeil daarom de afgelopen jaren regelmatig verlaagd, met ➜

als gevolg dat de veenoxidatie hoog blijft. Een voorstel om de grond weer natter te maken dreigt nu afgezwakt te worden onder druk van de lobby van boerenorganisatie LTO. Tegelijkertijd wordt er besloten om te investeren in extra pompcapaciteit, om het water uit de polder te kunnen wegpompen.
Overal worden op microniveau nog dit soort besluiten genomen, die tegen beter weten in de bestaande situatie in stand houden. Technische kunstgrepen stellen het onvermijdelijke uit. Maar als we uitsluitend inzetten op techniek brengen we de veenoxidatie niet tot stilstand. De provincie Utrecht concludeerde in 2022 in haar 'veenweidenstrategie' dat we zelfs de huidige, bescheiden doelstellingen voor 2030 alleen kunnen halen als we kiezen voor "aanpassingen van de landbouw aan nattere omstandigheden (boeren op hoog water, natte teelten, natuur)" waar een groot deel van de agrariërs aan meedoet.
Wat dus nodig is om op langere termijn klaar te zijn voor een natter land én iets te doen aan de open schoorstenen, is een volledige omwenteling in de veenpolders. Daarbij moeten waterschappen, gemeenten en provincies samenwerken. Het zou goed zijn als progressieve partijen – GroenLinks, PvdA, maar ook D66, PvdD en in de waterschappen Water Natuurlijk – een gezamenlijke politieke inzet formuleren en samen optrekken om die omwenteling gerealiseerd te krijgen.

Margreet Zwarteveen is hoogleraar water governance aan IHE Delft Institute for Water Education en de Universiteit van Amsterdam.

Water als mondiaal gemeengoed

Een oproep tot internationale solidariteit

Zoetwater wordt wereldwijd steeds schaarser. Daarom moeten we het zorgvuldig beheren en eerlijk verdelen. Dat kunnen we niet aan internationale experts en beleidsmakers overlaten, laat staan aan de markt. De kennis en zeggenschap van lokale actoren zijn onmisbaar.

door MARGREET ZWARTEVEEN

Als we iedereen een duurzame en veilige toekomst willen bieden, is goed waterbeheer van groot belang. Water is essentieel voor voedselzekerheid, gezondheid, armoedebestrijding, biodiversiteit en vrede. Maar de zoetwatercyclus dreigt onherstelbaar verstoord te worden door klimaatverandering en de steeds grotere druk op beperkte waterbronnen.

Een wereldwijde waterramp dreigt, zo stelt de Global Commission on the Economics of Water in een recent rapport. Dit rapport is het resultaat van een intensieve samenwerking tussen wetenschappers en beleidsmakers van over de hele wereld, onder leiding van onder anderen de econoom Mariana Mazzucato en de aardwetenschapper Johan Rockström. Hun kernboodschap is dat we water – of meer specifiek de hydrologische cyclus – als een mondiaal gemeenschappelijk goed (*a global common good*) moeten zien.

Dit is zo belangrijk omdat water zich niet aan nationale grenzen houdt. Dat is evident voor grensoverschrijdende rivieren, meren en grondwaterbekkens, maar het rapport benadrukt dat het in nog sterkere mate geldt voor zogenaamd groen water. Dit is vocht dat is opgeslagen in de bodem en in vegetatie. Door verdamping komt het in de atmosfeer terecht. Via 'atmosferische rivieren' gaat dit water vervolgens de hele planeet over, om uiteindelijk als neerslag terug te keren in bodems en planten. Groen water, aldus het rapport, "genereert ongeveer de helft van alle regenval op land, de bron van al ons zoetwater". Het in kaart brengen van de groene watercyclus maakt inzichtelijk dat watergebruik en -beheer in het ene land gevolgen hebben voor hoeveel regen er valt in een ander land. Goed waterbeheer, zo betoogt het rapport, moet rekening houden met zulke onderlinge afhankelijkheden. Dat kan alleen door internationale beleidsafspraken te maken. ➜

Virtueel water

Het rapport onderstreept het belang van internationale samenwerking op het gebied van water. Maar door de nadruk op atmosferische rivieren dreigt een andere en waarschijnlijk minstens zo belangrijke verbinding tussen landen een beetje uit het zich te raken: de export van virtueel water. Virtueel water is het water dat nodig is om producten en diensten te verbouwen. Als die producten worden geëxporteerd naar andere landen, wordt het water als het ware meegeëxporteerd: het is immers niet meer beschikbaar voor lokale toepassingen en gebruikers. Water stroomt dus niet alleen via de groene watercyclus de planeet over, maar ook via internationale handel.

Zo importeert Nederland een grote hoeveelheid water uit het buitenland. Het meeste komt uit gebieden die kampen met droogte. Er is bijvoorbeeld een goede kans dat de asperges of mango's die je in de supermarkt aantreft, verbouwd zijn aan de woestijnkust van Peru. Dit is opmerkelijk en gaat in tegen de verwachting van professor Tony Allan, die het begrip 'virtueel water' bedacht. Hij voorspelde, eind vorige eeuw, dat goederen en diensten waarvan de productie veel water kost als vanzelf – door de werking van de economische wet van comparatief voordeel – geproduceerd zouden worden op plekken waar veel water is. Hij dacht dat landen waar droogte heerst de verbouw van waterintensieve gewassen zouden uitbesteden aan landen met veel water, door deze gewassen te importeren in plaats van ze zelf te verbouwen. De werking van de markt zou er zo voor zorgen dat water virtueel stroomt van natte naar droge gebieden. Zijn redenering was een reactie op de vaak geuite zorg dat toenemende plaatselijke droogte tot waterschaarste en daardoor tot conflicten of zelfs oorlog zou kunnen leiden.

Recente berekeningen van de zogenaamde 'watervoetafdruk' laten zien dat de voorspellingen van professor Allan niet zijn uitgekomen. Veel van het fruit, de groente en de bloemen die in Nederland te koop zijn, komt uit relatief droge gebieden in landen als India, Ethiopië, Kenia en Peru. Door deze producten te kopen gebruiken de inwoners van Nederland virtueel water uit deze landen.

Lokale oplossingen

Naast groen water is ook virtueel water dus een belangrijke reden om water als mondiaal gemeengoed te gaan behandelen. De Global Commission wil dit vooral bewerkstelligen door middel van internationale beleidsafspraken en wetgeving. Dit wekt de foutieve suggestie dat water effectief beheerd kan worden op een planetaire schaal. Ook al zijn de oorzaken van waterproblemen in hoge mate grensoverschrijdend – atmosferische rivieren, handel, geopolitiek –, deze problemen manifesteren zich altijd op specifieke plaatsen. Droogtes, overstromingen, vervuiling en oneerlijke verdeling van water zijn lokale problemen die om lokale oplossingen vragen, passend bij de ecologische, institutionele en economische context.

De effectiviteit van een internationale organisatie die bevoegd is om mondiale beslissingen te nemen over water zal daarom altijd gering zijn. De vraag is ook hoe zo'n organisatie op te zetten. Hoe dit te doen zonder de macht te vergroten van een aantal zelfbenoemde internationale experts die amper ter verantwoording kunnen worden geroepen voor de gevolgen van hun beslissingen? En hoe reëel is het te verwachten dat dezelfde actoren die er belang bij hebben water te verkwisten en te vervuilen – overheden en bedrijven – de protagonisten zullen worden van een waterrevolutie?

Het gevaar bestaat dat het opschalen van water tot een mondiale kwestie leidt tot miskenning van de expertise die lokaal aanwezig is, en tot verdere

Literatuur
Rapport Global Commission on the Economics of Water, 2024. watercommission.org/#report
Léo Heller, Margreet Zwarteveen et al., What water will the UN Conference carry forward: a fundamental human right or a commodity?, *The Lancet*, 2023.

verzwakking van de autonomie en zeggenschap van degenen die de waterproblemen aan den lijve ondervinden. De lokale activisten die zich in de frontlinie bevinden van de strijd voor waterrechtvaardigheid, de inheemse volken die eeuwenoude banden hebben met waterstroomgebieden, juist zij zijn onmisbaar om tot een zorgvuldiger beheer en een eerlijker verdeling van water te komen. Net zo belangrijk als internationale overeenkomsten of een mondiale waterbeleidsinstantie zijn daarom de bevordering en ondersteuning van organisaties uit het maatschappelijk middenveld, lokale watergemeenschappen en waterbeheersorganisaties. Zonder goed functionerende *local water commons* zal een *global water commons* nooit van de grond komen.
Het (her)waarderen en actief ondersteunen van lokale vormen van beheer is ook nodig omdat water notoir wispelturig is. Het meeste water stroomt niet netjes door leidingen of kanalen, maar onttrekt zich aan directe vormen van menselijke meting en controle doordat het wegvloeit via de grond of verdampt. Het is daarom moeilijk om een prijskaartje aan dit water te hangen, iets wat veel economen desalniettemin voorstellen als mechanisme om water te verdelen. Onderzoek laat zien dat het aan de markt overlaten van waterverdeling niet alleen tot perverse onrechtvaardigheden leidt, maar ook tot uitholling van bestaande waterbeheersinstituties die verankerd zijn in relaties van zorg en nabuurschap. Effectief waterbeheer kan ondersteund worden door wetenschap en wetgeving, maar moet ook altijd berusten op intieme kennis van lokale ecologische en sociale omstandigheden. Deze kennis moet daarom actief (h) erkend en gekoesterd worden, en dat kan alleen als deze kennis levend blijft.

Overconsumptie

Goed mondiaal waterbeheer, tot slot, is meer dan een technische beleidskwestie. Het is bovenal een politieke kwestie, die gaat over hoe we de beperkte hoeveelheid zoetwater op de wereld het eerlijkst verdelen. Hoe solidair willen we zijn? Het gesprek hierover zou moeten beginnen met de vaststelling dat we niet allemaal in gelijke mate hebben bijgedragen aan de huidige watercrisis. Uit watervoetafdruk-berekeningen blijkt overduidelijk dat de consumptiepatronen in rijke landen zoals Nederland in sterke mate bijdragen aan waterproblemen elders. Het is ironisch dat hetzelfde Nederlandse ontwikkelingsbudget dat het rapport van de Global Commission on the Economics of Water mede heeft bekostigd ook gebruikt werd en wordt om Nederlandse agro-exportbedrijven te helpen met het opzetten van grootschalige groente- en bloemenkwekerijen in landen als Ethiopië en Kenia. Het water dat nodig is om deze gewassen te verbouwen is niet meer beschikbaar voor lokale gemeenschappen. De agro-exporteurs betalen er bovendien (te) weinig voor. Kortom: slechts als we bereid zijn om vraagtekens te zetten bij onze welvaart en het huidige economische model ter discussie te stellen, zal het idee van water als a mondiaal gemeengoed inhoud krijgen.

Lees online verder over water
- **Tom Kunzler en Corine Geujen** van Natuurmonumenten over landbouw en natuur in een robuust watersysteem
- Interview met burgemeester **Daan Prevoo** over lessen uit de overstromingsramp in Valkenburg
- **Sandra Phlippen**, hoofdeconoom van ABN AMRO, over schade aan huizen door droogte en overstromingen
- Reactie op het interview met Maarten Kleinhans door provinciebestuurder **Saskia Boelema**

Ga naar wbgl.nl/water

Altijd onderling afhankelijk, maar nooit ondergeschikt

Progressieve politiek ging lang over het verdelen van de voorspoed. De bron van de voorspoed werd voor lief genomen. Dat kan niet meer vanwege drie nieuwe fundamentele uitdagingen voor progressieven: de dominantie van ik boven wij, de klimaatcatastrofe en de onmacht om politieke wensen te realiseren.

door PIETER HILHORST

PIETER HILHORST is politicoloog, adviseur en aanjager van sociale innovatie. Hij is fellow van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

Antropoloog Margaret Mead werd ooit gevraagd naar het oudste teken van menselijke beschaving. Haar antwoord was: een opgegraven dijbeen dat na een breuk weer was geheeld. In de dierenwereld betekent een gebroken dijbeen het einde. Je kunt niet meer lopen naar water, je kunt niet meer jagen en daarmee ben je zelf een prooi voor roofdieren. Dat dit dijbeen gebroken en geheeld was, betekende dat er iemand moest zijn geweest die voor die persoon had gezorgd tijdens de genezing. Dat is volgens haar het begin van beschaving. Lynn Berger van De Correspondent vertelt in haar boek *Zorg* niet voor niks over die anekdote van Mead. Volgens haar is zorg veel meer dan de professionele zorg. Zorg is wat mensen tot mensen maakt. Het is hoe kinderen opgroeien, we dagelijks samenleven en ouder worden.

De bron van de menselijke vooruitgang is ons vermogen tot samenwerken. Op alle terreinen van het leven heeft dat vermogen ongekende vormen aangenomen en ongekende voorspoed gebracht. De vooruitgang in wetenschap en technologie komt voort uit samenwerking. Mensen bouwen voort op de inzichten van de reuzen op wiens schouders ze staan, zoals Newton het noemde. Ook het kapitalisme – hoewel het is gebaseerd op concurrentie – is in feite een mechanisme dat ongekende samenwerking mogelijk maakt. Hetzelfde geldt voor het verschijnsel globalisering, dat het menselijke vermogen tot samenwerken nog grensoverschrijdender heeft gemaakt.

Dat mensen gezamenlijk in staat zijn om door samenwerking enorme voorspoed te creëren wil niet zeggen dat die samenwerking ook prettig is voor de betrokkenen en dat de opbrengsten eerlijk worden verdeeld. Progressieve politiek kan daarom worden verstaan als een doorlopende poging om het menselijk vermogen tot samenwerken eerlijker te maken. De slogan van Den Uyl, spreiding van kennis, macht en inkomen, is daarvan een mooie invulling. Maar ook de strijd van vakbonden voor betere werkcondities en een goed loon. De verzorgingsstaat kan ook worden verstaan als een poging om de voorspoed te gebruiken om de levenskansen van alle burgers beter te verdelen. Mark Rutte riep graag dat de staat geen geluksmachine is. Dat klopt, maar de staat is wel een pechdemper. De verzorgingsstaat zorgt ervoor dat mensen bij tegenslagen in het leven (werkloosheid, arbeidsinvaliditeit of ouderdom) er niet alleen voor staan. Iedereen met een gebroken dijbeen krijgt ondersteuning zodat het bot kan helen. Dat is de belofte.

De klassieke links-rechts-tegenstelling

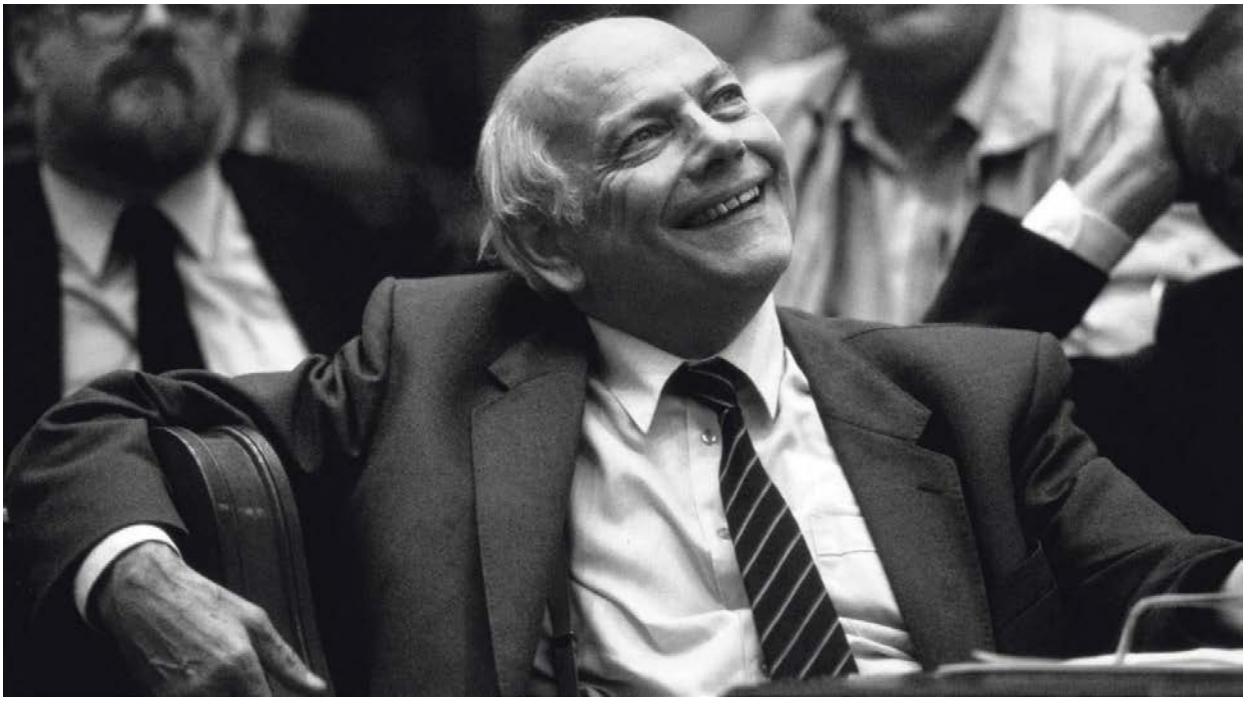
Er bestaat een gezonde spanning tussen het streven naar een eerlijke samenwerking en naar een optimale samenwerking. Dat raakt ook aan de kern van de klassieke links-rechts-tegenstelling. Rechts komt daarbij op voor de vrijheid en links voor de gelijkheid. Rechts claimt daarbij dat die vrijheid maximale economische groei oplevert en dat die voordelen doorsijpelen naar beneden. De filosoof John Rawls heeft voor deze verhouding tussen vrijheid (nodig voor groei) en rechtvaardigheid het maximin principe geïntroduceerd. Een maatschappelijke orde is rechtvaardig als de minst bedeelden erop vooruitgaan. Het maakt dan niet uit dat sommige meer profiteren van de economische vrijheid dan anderen. Helaas bleek er van dat *trickling down* weinig terecht te komen. Dat ondermijnt het idee van lotsverbondenheid.

Uitdaging één: de dominantie van ik boven wij

Progressieve politiek is gebaseerd op een besef van afhankelijkheid van anderen. Die afhankelijkheid van anderen is vandaag de dag groter dan ooit. Er zijn geen mensen die autarkisch leven: die hun huis zelf hebben gebouwd, die hun eten zelf verbouwen, die hun kleren zelf maken van materialen die ze zelf verbouwen. Voor alles in ons leven zijn we afhankelijk van anderen. Maar gek genoeg gaat deze feitelijke afhankelijkheid gepaard met een afkeer van afhankelijkheid. Afhankelijk is zwak, onafhankelijk is sterk, zoals de theatermaker Rebekka de Wit heeft beschreven.

Het is goed om dieper te analyseren waarom afhankelijkheid zo wordt verafschuwd. Dat komt volgens mij omdat afhankelijkheid vaak gepaard gaat met ongelijkheid. Als iemand iets voor je doet, sta je bij diegene in het krijt. Dat verklaart ook waarom veel mensen wel bereid zijn om iets voor een ander te doen, maar moeite hebben zelf om hulp te vragen. De progressieve oplossing hiervoor is niet onafhankelijkheid, maar gelijkwaardige afhankelijkheid. De Wit pleit daarom voor een

FOTOGRAFIE ADOBE STOCK

afhankelijkheidsverklaring.

Vijftien jaar geleden heb ik het initiatief genomen voor de oprichting van een broodfonds. Met vijftig mensen staan we voor elkaar in als een van ons door ziekte geen inkomen heeft. We zijn dus van elkaar afhankelijk, maar er is geen sprake van ongelijkheid omdat er sprake is van een wederzijdse afhankelijkheid. We weten niet vooraf wie er een beroep op het broodfonds zou moeten doen. Wie er ziek wordt en wie er gezond blijft, wie iets ontvangt en wie iets bijdraagt. Bovendien bepalen we met elkaar de regels. Het is met elkaar, voor elkaar.

Solidariteit is idealiter gebaseerd op wederzijdse gelijkwaardige afhankelijkheid. Het is dus geen morele oproep aan de sterken om de zwakken te helpen. De socioloog Abram de Swaan heeft betoogd dat de verzorgingsstaat is gebaseerd op een idee van welbegrepen eigenbelang. Het is ook in het belang van de sterken dat er geen sociale onrust uitbreekt en dus loont het om rekening te houden met elkaars belangen. Dit vereist wel een besef dat we op elkaar zijn aangewezen en een oriëntatie op de lange termijn. En dat zijn nu net twee oriëntaties die onder vuur liggen.

In *The Upswing* beschrijven Robert Putman en Shaylyn Romney Garrett de opkomst en teloorgang van solidariteit in Amerika. Zij noemen dat de ik-wij-ik cyclus. Aan het einde van de 19e eeuw en het begin van de 20e eeuw was er weinig gemeenschapszin. Vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw begint de beweging omhoog (the Upswing) tot de jaren zestig. In deze periode van een oriëntatie op wij zijn mensen meer lid van verenigingen en vakbonden, doen mensen meer vrijwilligerswerk, zijn er meer huwelijken tussen partners uit verschillende sociale klassen en minder politieke polarisatie. Het was natuurlijk niet alleen mooi. De gemeenschapszin kon ook tot conformiteit leiden en uitsluiting van afwijkend gedrag (zoals homoseksualiteit). Vanaf de jaren zestig maakt de oriëntatie op 'wij' plaats voor de oriëntatie op 'ik' met minder solidariteit.

Nederland kent een vergelijkbare op- en neergang van gemeenschapszin. Een slogan van de VVD uit 1982 vatte de nieuwe oriëntatie goed samen: gewoon jezelf kunnen zijn. Iets laten voor een collectief voelt dan al snel als jezelf tekort doen. Samenwerken met anderen is prima, maar dan wel op jouw voorwaarden. Het is precies het ideaal van onafhankelijkheid dat hierboven is beschreven. En die onafhankelijkheid wordt ook een eis: je moet voor jezelf kunnen zorgen, je moet zelfredzaam zijn. Progressieve politiek begint met het verdedigen van een mensbeeld van gelijkwaardig samenwerken. Afhankelijkheid zonder ondergeschiktheid.

Wat Putnam en Garrett laten zien is dat zo'n mensbeeld gestalte moet krijgen in praktijken, zoals een broodfonds. Voor progressieve politiek is het daarom essentieel om de actieve onderlinge solidariteit te bevorderen. Een manier waarop dat kan is door combinaties van kleinschalige en grootschalige solidariteit. Op dit moment zijn er plannen voor een verplichte arbeidsongeschiktheidsverzekering voor zelfstandigen. In de huidige vorm is dat een nekslag voor broodfondsen. Dan betaal je een keer

FOTOGRAFIE ADOBE STOCK

Progressieve politiek moet zich dus niet alleen richten op het eerlijk maken van het menselijk vermogen tot samenwerken, maar ook op het beperken van het externe effect van de samenwerking

in je broodfonds en een keer voor de verplichte verzekering. Dat kan eenvoudig opgelost worden door zelfstandigen die de eerste twee jaar van doorbetaling bij ziekte via een broodfonds hebben gedekt een lagere verplichte arbeidsongeschiktheidspremie te laten betalen. Zo wordt het vormen van broodfondsen gestimuleerd.

Uitdaging twee: uitbuiting van de arbeid én de aarde

De tweede nieuwe uitdaging voor progressieve politiek is dat het menselijk vermogen tot samenwerken niet alleen heeft geleid tot ongekende voorspoed, maar ook tot de dreiging van een mondiale klimaatcatastrofe. Waar progressieve politiek in de klassieke versie streed tegen uitbuiting van de arbeid, moet het zich nu ook richten op uitputting van de aarde. Bij de klimaatcatastrofe is sprake van een driedubbele onrechtvaardigheid. De rijkste landen en binnen die landen de rijkste mensen hebben het meeste bijgedragen aan de klimaatschade van de economische groei. Tegelijkertijd slaan de gevolgen van de opwarming van de aarde het hardste neer in economisch minder ontwikkelde landen en bij mensen met lagere inkomens. En de derde trap van de onrechtvaardigheid is ook nog eens dat de maatregelen om de klimaatschade te beperken zwaarder drukken op mensen met een laag inkomen.

Progressieve politiek moet zich dus niet alleen richten op het eerlijk maken van het menselijk vermogen tot samenwerken, maar ook op het beperken van het externe effect van de samenwerking. Dit vergt een heel andere vorm van samenwerking. Bij de economische voorspoed werd decentraal samengewerkt. Er is geen vijfjarenplan van de productie in de komende tijd. Voor het tegengaan van de uitputting van de aarde zijn daarentegen juist wel overkoepelende afspraken nodig. Zoals het terugdringen van de CO_2-uitstoot naar *net zero*. Het maken van zulke internationale afspraken is stroef. Hier lijkt niet het menselijk vermogen tot samenwerken, maar het menselijk vermogen tot traineren de overhand te hebben. Progressieve politiek is hier taaie politiek. Juist vanuit het besef dat 'We are all in this together.' Met meer internationale samenwerking gericht op *True Pricing* waarbij de schade aan de aarde niet meer kan worden afgewenteld, maar in de prijs wordt doorberekend. Paul Schenderling pleit in *Is er leven na de groei?* voor een eerlijke heffing op consumptie waarbij zij die meer consumeren percentueel gezien een hogere heffing betalen. Een voorbeeld daarvan is de *frequent flyer levy,* waarbij veelvliegers steeds meer betalen per vlucht.

Uitdaging drie: collectieve slagkracht

De collectieve actie om een klimaatcatastrofe te voorkomen is niet het enige beleidsterrein waarbij het menselijk vermogen tot traineren belangrijker lijkt dan het menselijk vermogen tot samenwerken. We leven in een tijd van multicrises. We hebben een huizencrisis, een stikstofcrisis en bestaanszekerheidscrisis. Stilstand wint het van de vooruitgang. In hun boek *Abundance* beschrijven Ezra Klein en Derek Thompson talloze

voorbeelden van mislukte grote publieke werken. Van de plannen voor een hogesnelheidstrein tussen San Francisco en Los Angeles is na tientallen jaren en miljardeninvesteringen niks terecht gekomen. Zij betogen dat de samenleving zo complex geworden is dat niets meer van de grond komt. Ze richten hun pijlen vooral op links. Er waren goede redenen voor bouwvoorschriften, parkeernormen en milieu-effectrapportages, maar het gevolg is dat er structureel te weinig huizen worden gebouwd. Met als gevolg ongekende dakloosheid. Zij vinden dat progressieven hun prioriteiten beter op orde moeten hebben. Als je iets wilt moet je ook bereid zijn om ergens iets voor te laten. Als je dakloosheid wil aanpakken moet je ook huizen bouwen die goedkoop zijn. En dat kan betekenen dat ze niet aan alle kwaliteitseisen voldoen. Als je af wil van fossiele brandstoffen heb je ongekende investeringen nodig in het energienet en als we de gewone procedures volgen duurt dat veel te lang.

Waar het in de klassieke linkse strijd ging om de zeggenschap over de inrichting van de samenwerking en een eerlijke verdeling van de opbrengsten van samenwerking, gaat het nu om het vergroten van de collectieve slagkracht. Daarvoor is het nodig om de publieke zaak drastisch te vereenvoudigen. De complexiteit ondermijnt nu de progressieve politiek, terwijl – en daar hebben Klein en Thompson een punt – die complexiteit deels het gevolg is van progressieve politiek. Op alle beleidsterreinen moet het simpeler. Maar dat heeft wel een prijs. De socioloog Kees Schuyt heeft er terecht op gewezen dat er een uitruil bestaat tussen eenvoud en rechtvaardigheid. Het is zo complex omdat we aan heel veel verschillen recht willen doen. Voor het herstel van collectieve slagkracht moeten we dus bereid zijn om verworvenheden op te geven. Minder procedures voor klimaatinvesteringen. Minder bescherming van gevestigde belangen voor de energietransitie. Minder bouwvoorschriften om meer te kunnen bouwen.

Garant staan voor elkaar

Voor progressieve politiek is het eerlijk verdelen van de voorspoed niet meer genoeg. We moeten tegenover het idee van ieder voor zich praktijken ontwikkelen waarin mensen bereid zijn om gelijkwaardig samen te werken en voor elkaar garant te staan. We zijn van elkaar afhankelijk, maar nooit ondergeschikt. De klimaatcatastrofe benadrukt deze kwetsbaarheid alleen maar. De hele wereld is tot elkaar veroordeeld. En dat vraagt eerlijk klimaatbeleid. Dat zijn enorme opdrachten. En die kunnen we alleen realiseren als we de collectieve slagkracht vergroten, ook als dat ten koste gaat van heilige huisjes. Met de multicrises, met zoveel gebroken dijbenen, kunnen we ons geen machteloosheid van eigen makelij veroorloven.

COLUMN

Noortje Thijssen

Internationale solidariteit

Overal ter wereld is de agenda van radicaal rechts dezelfde. De meest kwetsbaren zijn de pineut, en uiteindelijk treft dat ons allemaal. Wat we nodig hebben, is internationale solidariteit.

In 1975 stroomde de binnenstad van Utrecht vol met demonstranten. Ze kwamen bijeen om te protesteren tegen het regime van de Spaanse dictator Franco. Concrete aanleiding voor de actie was de geplande executie van vijf antifascistische militanten. De demonstranten hielden borden in de lucht met leuzen als 'Franco Moordenaar', 'Totale Ekonomiese Boykot' en 'Hun Strijd, Onze Strijd'.

Uniek aan de manifestatie was dat de Nederlandse regering het protest organiseerde. In het midden van de mensenmassa klom minister-president Joop den Uyl met een microfoon in zijn hand op een auto. Den Uyl sprak in zijn toespraak niet alleen zijn afschuw uit over het Franco-regime "dat het recht met voeten treedt", maar hij probeerde vooral ook de internationale solidariteit van mensen te activeren:

"Als naast de deur het vuurpeloton aantreedt dan moeten die schoten ons uit de slaap houden. Het is verraad om aan het strand - van welke Costa Brava dan ook - te liggen in de zon en de ogen te sluiten."

Lotsverbondenheid

In deze tijd, waarin autocratische en radicaal-rechtse krachten op de democratische samenleving inbeuken, is een boodschap over het belang van internationale solidariteit opnieuw relevant. Iedere dag is het bal. In fast motion lijken we af te stevenen op een nieuwe wereldorde. De verkiezingen in Duitsland, met de groei van de fascistische AfD, zijn de meest recente gebeurtenis die past in de trend.

Het is heel menselijk om in deze angstige tijd de ogen te willen sluiten aan het strand in de zon. Maar Den Uyl had gelijk toen hij Nederlanders aanspoorde om solidariteit te voelen over de grenzen heen. Niet alleen uit empathie, maar ook uit lotsverbondenheid. Dat is letterlijk het geval in Oekraïne - zij vechten voor onze vrede en veiligheid. De genocide in Gaza raakt velen van ons recht in het hart vanwege het ongekend menselijke leed, maar er is ook het besef dat onze mensenrechten geen rustig bezit zijn zolang ze elders straffeloos geschonden worden. En kijk je naar de bezuinigingen van PVV-minister Klever op ontwikkelingssamenwerking (LHBTQ+, vrouwen, klimaat, VN-organisaties), dan zie je dat de buitenlandse agenda van radicaal rechts aardig consistent is met de binnenlandse. De meest kwetsbaren zijn de pineut, en uiteindelijk treft dat ons allemaal. Hun strijd is onze strijd!

Uiterst-rechtse politici en autocratische leiders spinnen garen bij onvrede en chaos. En wanneer dat omslaat in apathie, dan hoeven ze al helemaal weinig meer te vrezen. Het is dus beter als de schoten naast de deur ons uit onze slaap houden, dan dat we de deken over ons hoofd trekken – hoe verleidelijk ook.

Noortje Thijssen is directeur van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks en lid van de Eerste Kamer

Hoe witte mannen zichzelf verliezen in radicaal-rechts

Radicaal- en extreemrechtse leiders wakkeren angsten over mannelijkheid, ras en identiteit aan. Ze schilderen gemarginaliseerde groepen af als een bedreiging voor de beschaving en de samenleving. Dat narratief houdt witte mannen gevangen in 'herverdelingswrok' en 'erkenningswrok'. Progressieven moeten de kracht van emotie in de politiek erkennen en inclusieve tegenverhalen bieden die gebaseerd zijn op gedeelde menselijke waarden.

door SYBREN KOOISTRA
Foto's FREEPIK

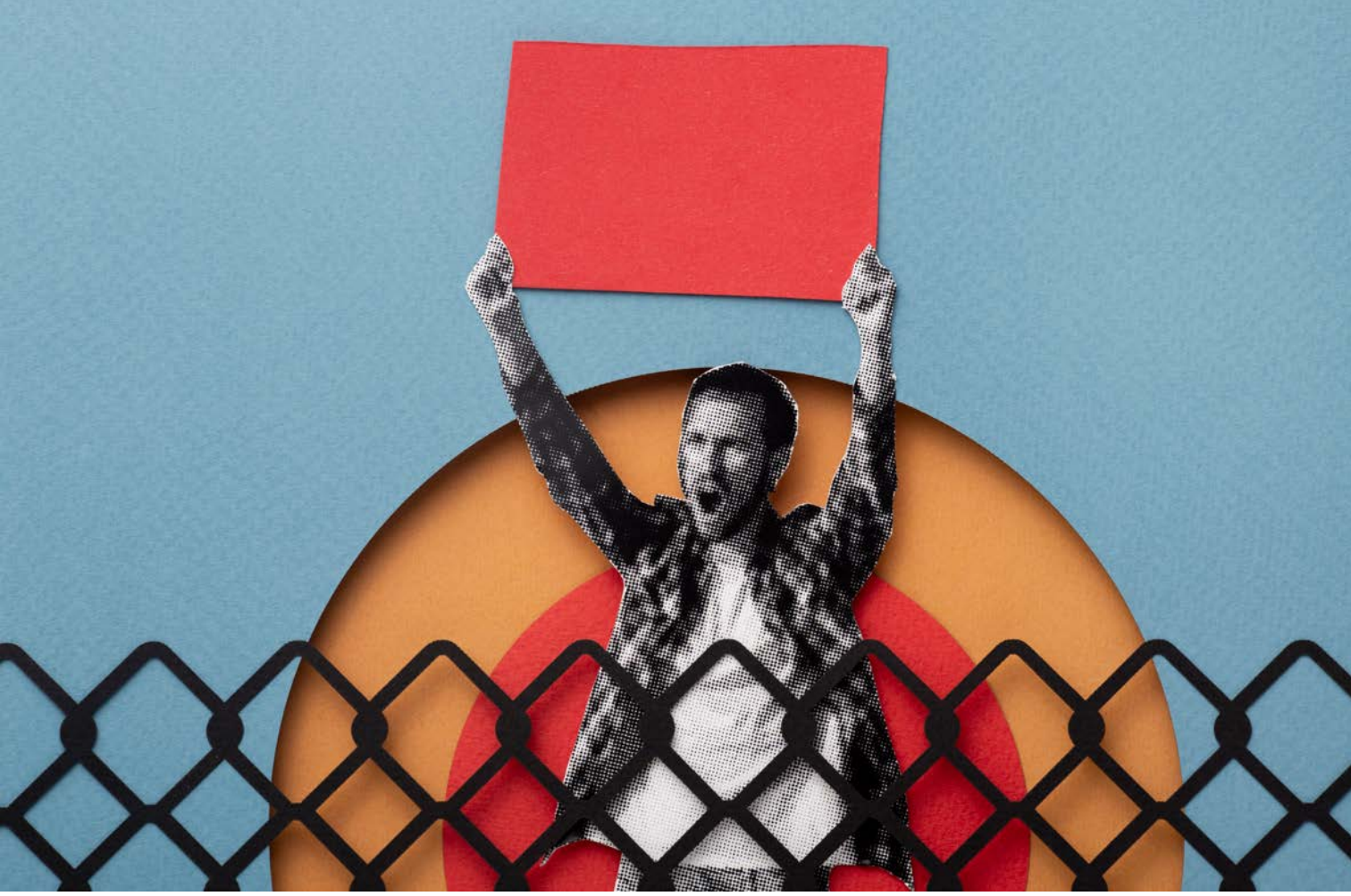
Afgelopen jaar stonden de kranten vol met de oorlog in Europa en de genocide in Gaza. Toch was buitenlands beleid niet het belangrijkste thema voor de internationale radicaal-rechtse beweging. Ook de stijgende inflatie en stagnerende lonen – onderwerpen die vele kiezers wereldwijd 's nachts wakker hielden – waren geen speerpunten. Zelfs immigratie, al jaren het stokpaardje van radicaal-rechts om angst te zaaien en zondebokken aan te wijzen, was niet meer zo prominent als tijdens de migratiecrisis van 2015. In plaats daarvan voerde radicaal-rechts een culturele kruistocht tegen 'woke' en voor het beschermen van de 'traditionele familie', met een (witte) man aan het hoofd van de tafel en voldoende nakomelingen om onze 'culturele identiteit' te bewaren.

Neem de verkiezingscampagne van Trump. Hij lanceerde advertenties tegen gendertransitieprocedures met de slogan: *"Kamala is voor they/them, President Trump is voor you."* Zijn running mate J.D. Vance hield maar niet op met praten over dalende (witte) geboortecijfers. En de eindbaas – Elon Musk – ging tekeer tegen het '*woke mind virus*' dat volgens hem de samenleving vergiftigde.

Hier in Europa verkondigde radicaal-rechts vergelijkbare nonsens. Op de door Amerikaanse conservatieven gesponsorde 'Wokebusters'-conferentie in Hongarije ging de Spaanse radicaal-rechtse leider Santiago Abascal tekeer tegen wat hij de 'totalitaire genderideologie' noemt, terwijl Viktor Orbán 'genderideologie' en 'woke' gelijkstelde aan communisme en marxisme. Ook Wilders vond het recent nodig om online te delen dat er maar twee genders bestaan, man en vrouw.

Volgens de radicaal-rechtse *internationale* hoeven we ons namelijk geen zorgen te maken over de klimaatcrisis, de dreiging van oorlog of miljardairs die triljardairs worden. Nee, volgens hen schuilt de echte bedreiging voor de beschaving in dalende witte geboortecijfers of het gebruik van inclusieve voornaamwoorden.

Het klinkt absurd, en dat is het ook. Maar het feit dat deze nonsens

makkelijk te weerleggen is, doet er niet toe. Radicaal-rechts spreekt niet de waarheid aan, maar identiteit. Het appelleert niet aan de feiten, maar aan gevoelens van wrok en verlies – van status, controle, vanzelfsprekendheid. Het succes van radicaal-rechts toont aan hoe groot de loyaliteit van witte mannen aan traditionele hiërarchieën is – eerst de rijke witte mannen, dan de witte mannen en dan de mannen. Het toont aan dat ze alles bereid zijn te geloven en te doen om deze orde te beschermen.

De genderkloof tussen kiezers

Wereldwijd zijn het vooral mannen die op radicaal-rechts stemmen. Steeds vaker ook de jonge mannen, die voorheen juist veel progressiever waren dan de generatie van hun ouders. Zo kon Donald Trump op 23 procentpunt meer steun rekenen onder jonge mannen in vergelijking met jonge vrouwen. Bij de laatste Europese verkiezingen kon radicaal-rechts rekenen op 21 procent van de jonge mannen, waar dit bij jonge vrouwen op 14 procent bleef steken.

Veel Zuid-Koreaanse mannen zijn ervan overtuigd dat niet vrouwen maar mannen slachtoffer zijn van discriminatie

Deze genderkloof is op het moment het meest extreem in Zuid-Korea: mannen en vrouwen zijn in dit land ideologisch complete tegenpolen geworden. Yoon Suk-yeol – de oud-president die eind 2024 een coup probeerde te plegen – werd twee jaar eerder mede dankzij uitgesproken antifeministische stellingnamen verkozen. Dit terwijl Zuid-Korea de grootste loonkloof tussen de seksen kent van alle OESO-landen, en verkrachtingszaken zelden leiden tot meer dan een boete. Toch zijn veel jonge Zuid-Koreaanse mannen ervan overtuigd dat niet vrouwen, maar juist de mannen slachtoffer zijn van discriminatie.
Toch zijn het allang niet meer alléén de mannen die zich tot radicaal-rechts bekeren. Politici zoals Giorgia Meloni (Italië), Marine Le Pen (Frankrijk) en Alice Weidel (Duitsland) hebben patriarchale waarden een vrouwelijk gezicht gegeven. Zo werd Meloni in 2019 een wereldwijd fenomeen na een speech waarin ze sprak over het traditionele gezin en genderrollen als verdedigingslinies tegen het ‘globalisme’ en het grootkapitaal. En ook Weidel,

zelf een lesbische moeder, verdedigt het 'traditionele gezin' met een 'moeder en vader' als de hoeksteen van de samenleving. Hier in Nederland heeft Eva Vlaardingerbroek – die inmiddels Wilders van de troon heeft gestoten als ons meest racistische exportproduct – zich recent bekeerd; ze beschrijft het homohuwelijk en abortus als duivelswerk.

De afgelopen jaren heeft het begrip *ressentiment* – wrok, rancune – veel aandacht gekregen als verklaring voor de giftige mix van grieven waarop de radicaal-rechtse politiek drijft. Het idee is simpel: mensen – meestal mannen, maar niet altijd – stemmen op radicale partijen omdat ze zich gekrenkt en benadeeld voelen en daar verhaal voor willen halen. De meerwaarde van deze analyse is dat zij ruimte biedt aan emoties als politieke verklaringen, waar andere analyses zich veelal beperken tot demografische verklaringen of tot de thema's die op de agenda staan. Maar als containerbegrip voor politiek relevante frustraties schiet het ook tekort: want waaróm voelen deze mensen zich zo benadeeld? En wat doén die gevoelens met hen?

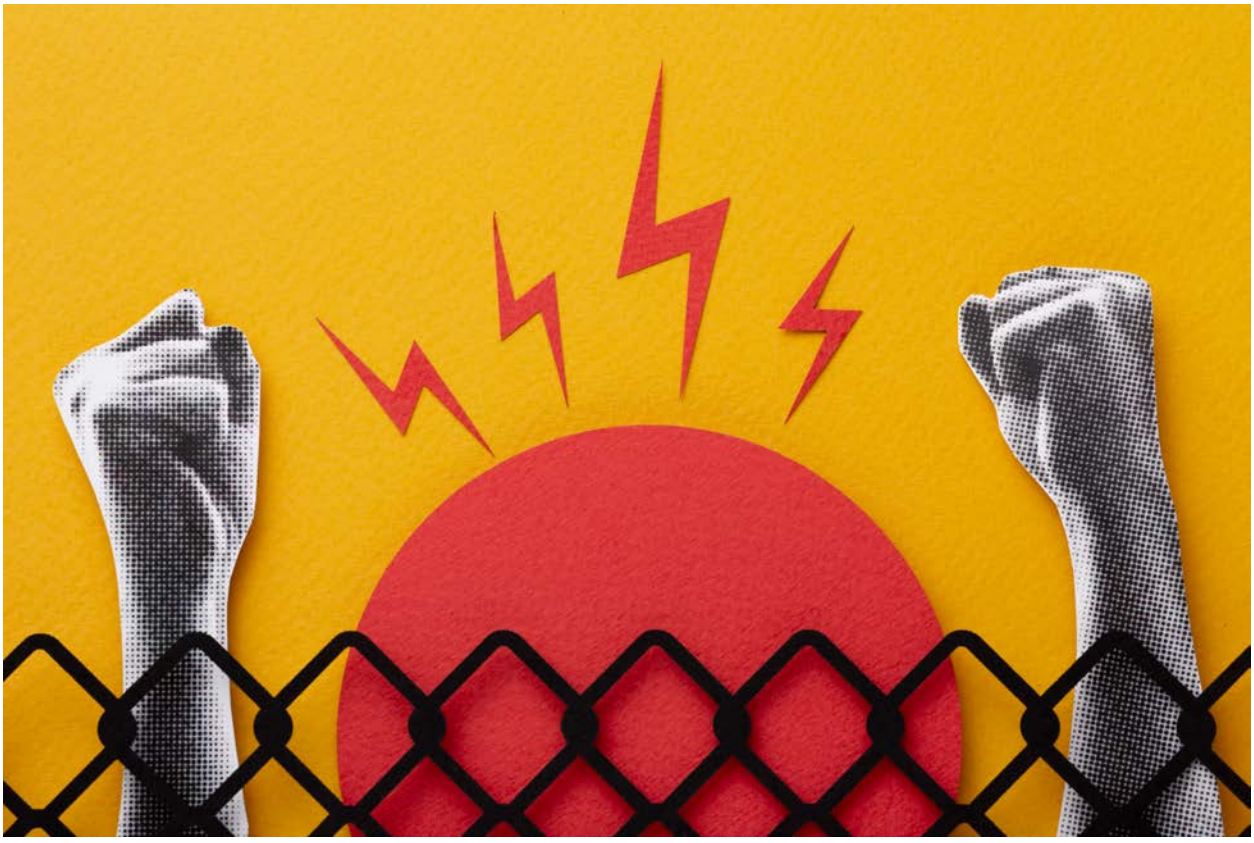
Om te begrijpen waarom sommige mannen – zoals Wierd Duk, Pieter Omtzigt, Thierry Baudet en Geert Wilders – volledig flippen over woke voornaamwoorden of dalende (witte) geboortecijfers, kunnen we het beste even luisteren naar misschien wat onverwachte experts of op het gebied van witte onschuld en fragiele mannelijkheid: queer vrouwen van kleur.

De prijs van het patriarchaat

In haar omvangrijke oeuvre levert de feministische denker en schrijver bell hooks (bewust met kleine letters geschreven, omdat ze haar werk belangrijker vindt dan haar identiteit) een vlijmscherpe analyse van wat zij het 'imperialistisch, wit-supremacistisch, kapitalistisch patriarchaat' noemt; een systeem – ons systeem – waarin rijkdom, mannelijkheid en witheid de norm stellen, en waarin hiërarchie, uitsluiting en onderdrukking centraal staan. Ze stelt in haar boek *The Will to Change: Men, Masculinity, and Love* (2004) dat dit systeem niet alleen vrouwen en gemarginaliseerde groepen onder de duim houdt, maar ook diepe schade toebrengt aan de mannen die er ogenschijnlijk van profiteren.

Het patriarchaat, schrijft hooks, onderwerpt mannen namelijk aan een vorm van emotionele afstomping die begint in hun jeugd. Ze leren dat gevoelens zwak maken. Dat kwetsbaarheid iets is om te verbergen. Dat controle en woede wél tellen, want die zijn mannelijk. Wat volgt is een emotionele amputatie: jongens wordt afgeleerd om te voelen, om te verbinden, om te helen. Maar onderdrukte pijn verdwijnt niet. De pijn wordt verdrongen, vervormd en naar buiten gekeerd. Volgens hooks is veel patriarchale mannelijkheid een vorm van projectie: de angst en schaamte niet te voldoen aan de mannelijke norm wordt op anderen geplakt. Mannen die afwijken van de norm – te zacht, te vrouwelijk, te queer – worden uitgelachen, gepest of uitgesloten. En dat, stelt hooks, zegt meer over de dader dan over zijn doelwit. Het is een wanhopige poging om de eigen angst om te falen als man af te wenden op anderen, door juist

Om te begrijpen waarom sommige mannen volledig flippen over woke voornaamwoorden, kunnen we luisteren naar queer vrouwen van kleur

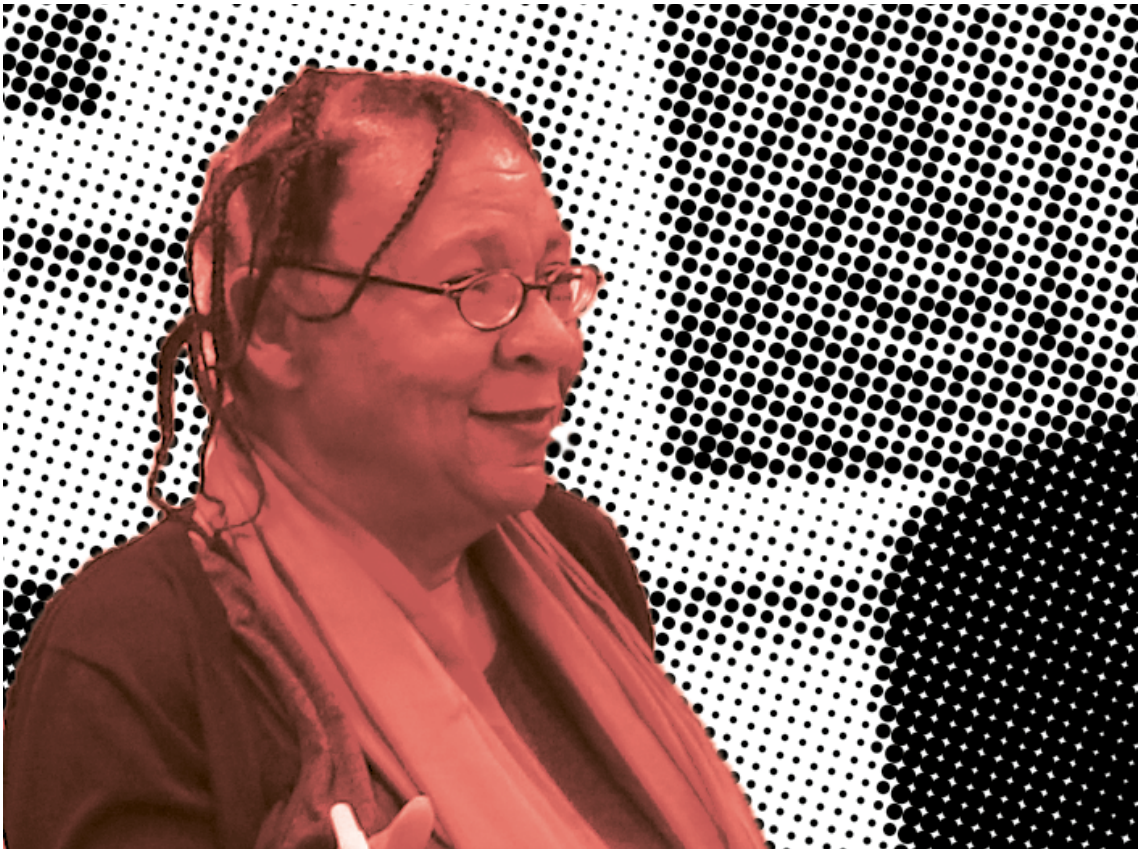
degenen te straffen die laten zien hoe fragiel mannelijkheid eigenlijk is.
Die fragiele mannelijkheid laat sporen na – in de samenleving, maar ook onder de mannen zelf. Mannen in Europa sterven drie tot vier keer vaker dan vrouwen aan *deaths of despair*: zelfmoord, drugsoverdosis, alcoholmisbruik. Ze zitten ook veel vaker achter tralies: zo'n 95 procent van de gedetineerden in Europa is man. Dat is geen biologisch lot, maar het gevolg van een systeem dat mannen leert om te gaan met hun problemen door middel van zelfdestructie, agressie en dominantie.
Toch klampen mannen zich vast aan dit systeem. Want hoewel het een zware tol eist, geeft het hen ook macht. Over vrouwen. Over andere mannen. Over mensen van kleur. hooks stelt dat veel mannen liever blijven lijden dan het enige gevoel van controle dat ze kennen los te laten. Dat maakt het patriarchaat niet alleen onderdrukkend, maar ook verslavend.
Het patriarchaat staat bovendien niet op zichzelf. Het is verweven met het bredere systeem van imperialisme, witheid en kapitalisme – een structuur waarin witte mannelijkheid, juist wanneer de economische zekerheid afbrokkelt, nog altijd een gevoel van superioriteit biedt. Liever dat kleine restje macht behouden dan je aansluiten bij een collectieve strijd. Liever boven iemand staan dan naast iemand. Nu klassenstrijd steeds meer is verdrongen door cultuurstrijd, klampen veel witte mannen zich vast aan hun raciale en genderprivileges.
Als de *businessclass*- en grachtengordelelite van Thierry Baudet en Theo Hiddema - een kleine twee jaar het 'frisse' en populairdere alternatief voor de volksere PVV – beweert dat we 'tussen de ruïnes van een grote beschaving' leven, wijzen ze niet naar het kapitalisme als schuldige. Nee, de boosdoener is het feminisme, 'cultuurmarxisme' of 'woke'. En nu de PVV regeert worden asielzoekers nog verder ontmenselijkt en transrechten verder bevraagd, maar gaat de gewone man er nog altijd niet op vooruit. Een stem op radicaal-rechts is kiezen voor de macht om anderen te onderdrukken in plaats van de mogelijkheid van collectieve bevrijding.
Die behoefte naar het herstellen van de traditionele hiërarchie wordt versterkt door maatschappelijke veranderingen die deze verhoudingen ondermijnen. In het onderwijs zijn de mannen ingehaald door vrouwen. In 2023 had 49 procent van de vrouwen tussen 25 en 34 jaar in de EU een hogeronderwijsdiploma, tegenover 38 procent van de mannen. En hoewel vrouwen nog steeds ondervertegenwoordigd zijn in topfuncties, neemt hun aanwezigheid in de macht gestaag toe. Voor mannen die zijn opgegroeid met het idee dat succes, gezag en kennis hun natuurlijke terrein zijn, voelt die verschuiving als een bedreiging. Zeker wanneer die gepaard gaat met de groeiende economische

onzekerheid die veel van ons zijn gaan ervaren in de laatste jaren.
Maar in plaats van de ongelijkheid aan te pakken die deze onzekerheid voedt, ervaren veel mannen *herverdelingswrok*. Economische problemen worden daarin toegeschreven aan migranten, vrouwen of queer mensen die een 'te groot' deel van de koek pakken. Alhoewel de wooncrisis mede dankzij Pieter Omtzigt een van de meest besproken onderwerpen werd tijdens de laatste verkiezingen, wist hij hier vooral de herverdelingswrok mee te voeden: er zouden te weinig betaalbare huizen zijn door het teveel aan buitenlandse nieuwkomers. Dát was het probleem.
En het wrange is: die wrok is vaak gebaseerd op beleving, in plaats van op feiten. Zo liet onderzoek in Zuid-Korea, waar de grievenpolitiek van jonge mannen bijna tot een staatsgreep leidde, zien dat hun gevoel van achterstelling eerder voortkomt uit statusverlies ten opzichte van anderen dan uit echte, daadwerkelijke economische tegenslag. Het is niet dat ze niets hebben; het is dat ze het gevoel hebben dat anderen méér krijgen.
Ook de zogenaamde 'elite' moet het ontgelden. Niet omdat die verantwoordelijk is voor sociale afbraak, maar omdat ze zich volgens radicaal-rechts solidair toont met de verkeerde groep: migranten, vrouwen, LGBTQIA+-gemeenschappen. Dit wordt ook wel *erkenningswrok* genoemd: een verlangen naar erkenning gebouwd op wrok over het verlies van de ooit onbetwiste superioriteit. In de VS heeft Trump intussen honderden verwijzingen naar LGBTQIA+-diversiteit laten verwijderen van officiële overheidswebsites: het niet erkennen van het werk van anderen als een vorm van wraak.
Deze politiek van wrok beschermt bestaande machtsverhoudingen en versterkt de maatschappelijke verdeeldheid. Legitieme frustraties worden afgeleid van de werkelijke oorzaken – uitbuiting, ongelijkheid, neoliberalisme – en gericht op de mensen die het minst te zeggen hebben. Wie constant naar beneden trapt, kijkt niet meer omhoog.

Politieke emoties
bell hooks liet al zien hoe het persoonlijke diep politiek is; structuren als het patriarchaat worden geïnternaliseerd in het alledaagse, in relaties, in zelfbeelden. Dat werkt ook andersom, het politieke is diep persoonlijk. Wie je bent, wat je voelt, waar je bang voor bent, hoeveel waarde je hecht aan jouw en andermans 'mannelijkheid' – dat alles wordt meegetrokken het stemhokje in.
De queer-feministische denker Sara Ahmed bouwt hierop voort in *The Cultural Politics of Emotion* (2004). Volgens haar zijn emoties geen louter individuele belevingen, maar een vorm van politieke invloed. Gevoelens van woede, angst en walging worden gedeeld, verspreid en geplakt op symbolen en groepen. Niet het regenboogzebrapad *op zich* maakt sommige mannen woedend, maar wat het vertegenwoordigt in het publieke gevoelsleven: verschuivende normen, zichtbaarheid en inclusie van anderen. Zo worden ook lichamen geladen met gevoelens, met affectieve kracht. De moslim, de vluchteling, de zwarte man: in het dominante discours worden zij belichaamde projecties van dreiging. Niet vanwege wie ze zijn, maar vanwege de emoties die aan hen zijn geplakt door jaren aan mediaframes, politieke retoriek en het maatschappelijk discours. Dit versterkt vervolgens bestaande hiërarchieën en bestendigt of vergroot systematische onderdrukking.
Hetzelfde geldt voor termen als 'genderideologie' of 'woke'. Ze functioneren als spookbeelden, *phantasmas*: vage, allesomvattende vijandbeelden waarop woede en angst geplakt kunnen worden zonder dat ze concreet of toetsbaar hoeven zijn. Woke betekent niet langer een bewustzijn van ongelijkheid, maar wordt gepresenteerd als een even alomvattende als ongrijpbare bedreiging voor het normale, het nationale, het 'natuurlijke'.
Dit soort spookbeelden wordt bewust geëxploiteerd om angst en woede aan te wakkeren. Door transrechten, feminisme of inclusieve taal gelijk te stellen aan het einde van de beschaving, worden progressieve verschuivingen gepresenteerd als catastrofale bedreigingen. Deze phantasmas voeden reactionaire politiek en bieden een legitimatie voor autoritaire maatregelen – want om de beschaving te redden is uiteindelijk alles gerechtvaardigd.
Sociale media spelen een cruciale rol in het versterken en uitbuiten van dit soort politiek geladen emoties. Platforms als X zijn niet ontworpen om het gesprek te verdiepen, maar om te triggeren. Want wat engagement oplevert is niet verdieping, maar verontwaardiging; niet nuance, maar woede. X is uitgegroeid tot het centrale zenuwstelsel van witte mannelijke woede: een plek waar hun angsten bevestigd worden, en hun woede opgepompt. Of iets waar is, doet er nauwelijks nog toe – zolang het maar klopt met het gevoel. X is waar de rijkste man op aarde het vrije woord weer heilig heeft verklaard, maar van 'cishet' (iemand van wie de genderidentiteit overeenkomt met het geboortegeslacht) een verbannen woord heeft gemaakt.
In zo'n omgeving circuleren leugens al snel sneller dan de feiten, zeker wanneer ze de gevoelens van de witte man bevestigen. Toen in januari de

Influencer Andrew Tate (Wikimiedia commons)

Activist en auteur bell hooks (Wikimiedia commons)

bosbranden in Los Angeles huishielden – veroorzaakt door droogte, klimaatverandering en falende infrastructuur – wezen Musk en andere rechtse stemmen meteen naar de 'echte' schuldige: diversiteitsbeleid. De branden werden niet gelezen als ecologische ramp, maar als bewijs van 'woke incompetentie'. Of dat klopte, deed er niet toe. De feiten zijn bijzaak. De kern van de zaak is de bevestiging van de overtuigingen van de boze witte man.

Zelfhulp of collectieve strijd

Niet de klassenstrijd, maar de cultuurstrijd vormt tegenwoordig de kern van het politieke debat. Cultuurstrijd is waarom massa's mannen zich scharen achter de rijkste man ter wereld, wanneer die hun vertelt dat niet ongelijkheid, maar het *woke mind virus* hun plek in de samenleving bedreigt (en er zo nu en dan nog een nazigroet aan toevoegt). De emotionele gehechtheid aan het patriarchaat en witte suprematie zit blijkbaar zó diep bij veel mannen dat zij de realiteit van hun kapitalistische uitbuiting volledig overschaduwt.

Dat de reactionaire politiek van radicaal-rechts ook bij sommige vrouwen aanslaat is misschien niet zozeer een overgave maar eerder een strategie. Een poging om hun plek veilig te stellen binnen een bredere hiërarchie – één die draait om zowel gender als ras. Want in het jarenvijftig-sprookje dat ze voorgehouden wordt is de man thuis dan wel de baas en staat de vrouw dan wel weer achter het fornuis, maar is zij wel weer de baas over mensen van kleur en zijn haar economische zorgen voorbij.

Het past binnen de logica van onze precaire kapitalistische samenleving, deze neoliberale natte droom waarin individuele concurrentie belangrijker is geworden dan collectieve zorg. In plaats van de roep om solidaire strijd leert deze precariteit mensen om te hamsteren wat ze hebben en naar beneden te trappen om het te behouden. De populariteit van zelfhulpgoeroes in radicaal-rechtse kringen

weerspiegelt precies dat: de *grind*, de *hustle*, discipline, hard werken en hard zijn, als vervanging van een collectieve strijd voor overvloed.

Logica en compassie

Dus wat doen we eraan? De eerste stap is het erkennen van de gevoelens van mannen. Progressief-links heeft zich vaak gericht op de onderdrukking die witte mannen veroorzaken – en terecht! – maar is er zelden in geslaagd hun gevoel van slachtofferschap te adresseren. Dat maakt het des te makkelijker voor radicaal-rechts om die woede af te leiden; weg van het systeem en in de richting van zondebokken: migranten, queer mensen, vrouwen. Het is een les uit omvangrijk kiezersonderzoek: vergeet de witte man niet te erkennen, of hij voelt zich buitengesloten.

Het erkennen van de gevoelens is wat anders dan het bevestigen van de nonsens dat mannen het échte slachtoffer zijn van discriminatie. Om de fascistische verleiding te ontmantelen helpt het de manipulatie die in deze verhalen schuil gaat bloot te leggen.

Luister nu ook naar de aflevering van onze podcast De Linkse Revolte, met Sybren Kooistra als gast.

Radicaal-rechts misbruikt de onvrede van mannen om ze naar beneden te laten trappen – naar degenen met minder macht – en zo het zicht op de echte bron van ongelijkheid te vertroebelen. Ook het hardnekkige idee dat emancipatie een wedstrijd is met winnaars en verliezers – dat vooruitgang voor de één automatisch achteruitgang voor de ander betekent – is toe aan een weerwoord.

Maar logica is niet genoeg om gevoelens te verslaan. Wie een tegenverhaal wil bieden, moet ook alternatieve verlangens aanwakkeren. Zoals de wens om zorgeloos te leven in plaats van te óverleven. De vreugde van solidariteit in plaats van de stress van concurrentie. Het simpele, menselijke verlangen om gehoord en gewaardeerd te worden, geliefd te zijn en genoeg te hebben. Deze verlangens staan onder druk – van zowel het laatkapitalisme als het opkomend autoritair nationalisme – en vormen de kern van elk overtuigend tegenverhaal.
Extreemrechts heeft spookbeelden gecreëerd waarin zelfs de kleinste stappen richting gelijkheid op het vlak van gender, seksualiteit of ras worden gepresenteerd als een aanval op de beschaving zelf. Progressieve politiek moet daar iets overtuigends tegenover zetten door materiële thema's zoals klasse en klimaat weer centraal te stellen. Maar dat kan niet door ras, gender en seksualiteit te negeren. We hebben een politieke visie nodig die niet reduceert, maar verbindt. Eén die erkent dat onderdrukking zich op meerdere assen tegelijk afspeelt, en dat échte emancipatie vraagt om een blik die zowel het geheel ziet als de verschillen daarbinnen serieus neemt.

En misschien wel het belangrijkste: we moeten erkennen dat politiek zowel persoonlijk als emotioneel is. Hoe nauwkeurig de analyses van klassenstrijd of de klimaatcrisis ook zijn, ze raken vaak niet aan de rauwe angsten en verlangens die menselijk gedrag aandrijven. Voor veel mensen biedt radicaal-rechts een emotionele schuilplaats, niet alleen voor hun frustraties, maar voor hun complete zelfbeeld. Er zal ruimte nodig zijn om de schaamte, schuld en woede – de emoties en trauma's die worden voortgebracht door de allesoverheersende en -verslindende mannelijkheid – onder ogen te zien.
Zoals Sara Ahmed schrijft: "Politiek moet ruimte maken voor therapie." Politieke strijd is niet alleen ideologisch, maar ook emotioneel. In de laatste hoofdstukken van *The Will to Change* pleit hooks daarom voor compassie voor mannen. Niet als een excuus voor het leed dat mannen veroorzaken, maar als een uitnodiging tot verandering.

SYBREN KOOISTRA *was campagneleider voor de Europese Groenen tijdens de Europese verkiezingen van 2019 en 2024. Hij was campagnestrateeg voor GroenLinks tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2017.*

HOE MAKEN WE LINKS WEER DE DOMINANTE POLITIEKE BEWEGING?

IN DEZE PODCAST PRATEN WIJ IEDERE WEEK OVER JULLIE EN ONZE EIGEN ANTWOORDEN OP DIE VRAAG

SCAN DE QR-CODE EN DEEL JE MENING DAN GAAN WIJ HEM BESPREKEN!

De tijd waarin we leven

Om vooruit te kunnen gaan, moet je idealen hebben en weten waar je heen wilt. Maar hoe idealen worden ingevuld, verandert met de tijd. Hierover nadenken gaat kortom niet zonder analyse van de tijd waarin we leven.

door ARJAN REURINK, YOURIK MALET, ANNEMARIEKE NIEROP, HANS RODENBURG, NOORTJE THIJSSEN
fotografie CHRISTINE VAN DER HORN (SAMEN VOORUIT BEELD) MARTIJN VAN MOOCK (OVERIGE)

Er zit onrust in de samenleving. Zaken waar we altijd op konden rekenen, zijn niet vanzelfsprekend meer. Dat drukt de stemming in het land. We zijn bezorgd omdat het leven duurder wordt. Omdat de natuur steeds meer in verdrukking komt. Omdat democratische vrijheden worden aangevallen. Omdat verharding en verdeeldheid toenemen. We voelen dat het niet meer klopt. We vragen ons steeds vaker af in wat voor wereld we onze kinderen en kleinkinderen laten opgroeien.

Maar bovenal voelen we ons machteloos. Omdat we de problemen zien groeien, maar de overheid niet in staat lijkt om ze op te lossen. En misschien lukt het ons als samenleving zelfs niet? Ons land snakt naar een nieuw perspectief. Maar om de weg vooruit te vinden, moeten we eerst begrijpen hoe we in deze situatie terechtkwamen.

Van geloof in vooruitgang…

Een groot deel van de verklaring ligt in een verandering die jaren geleden begon. Ons land was gebouwd op een breed gedragen ideaal van solidariteit en vooruitgang: de overtuiging dat het leven voor iedereen steeds een stukje beter kon worden. Het besef was groot dat vrede, vrijheid en een rechtvaardige samenleving niet vanzelf ontstaan, maar we daar samen voor moeten zorgen.
In de jaren na de Tweede Wereldoorlog bepaalde dat besef hoe we de economie inrichtten. Overheid en vakbonden hadden een sterke controle over de economie, die ingezet werd

om de verzorgingsstaat op te bouwen. Goede gezondheidszorg, goed onderwijs en een betaalbaar huis voor iedereen - dat was het doel. Werknemers spraken mee in het bestuur van bedrijven, gesteund door sterke vakbonden. Arbeid woog zwaarder dan kapitaal. Met deze aanpak groeide onze welvaart flink. Steeds meer Nederlanders kregen perspectief op een zeker middenklasse-bestaan.
Vanaf eind jaren zestig werd solidariteit niet alleen iets economisch, maar iets dat hoorde bij onze mentaliteit. Materiële zekerheid en ontzuiling groeiden uit tot een meer progressieve cultuur. Het was een cultuur van tolerantie, met ruimte voor individuele vrijheid, zelfexpressie en -ontplooiing. Die cultuur lag aan de basis van verschillende emancipatiebewegingen. Zij vroegen aandacht voor de achterstelling van vrouwen en andere onderdrukte groepen. De vredesbeweging kwam op en de milieubeweging en groene partijen ageerden tegen de schaduwzijde van de groeiende welvaart. Zo werd de basis gelegd voor milieubeleid, om de toenemende vervuiling van de leefomgeving tegen te gaan.
Natuurlijk waren de naoorlogse decennia niet zaligmakend. Er was veel ongelijkheid, economisch én sociaal, en de groeiende welvaart ging ten koste van mens en natuur elders ter wereld, met name in het zuidelijk halfrond. Maar de algemene tendens was een gevoel van vooruitgang.

Het geloof in solidariteit werd ingeruild voor een geloof in onderlinge concurrentie

… naar machteloosheid

Hoe veranderde dat grote geloof in vooruitgang in een stevig gevoel van machteloosheid?
Het begin hiervan lag in de jaren tachtig. Vanaf toen verloor politiek-bestuurlijk Nederland de controle over de economie. Die controle kwam steeds meer bij de markt te liggen, waardoor de belangen van het grote geld kreeg steeds vrijer spel kregen. Kapitaal werd belangrijker dan arbeid. Grote bedrijven en vermogenden gingen minder belasting betalen, werkenden juist meer. En in plaats van investeringen in publieke voorzieningen als goed onderwijs, zorg en openbaar vervoer kwam er een loket waar grote bedrijven met de Belastingdienst konden onderhandelen over lagere belastingen.
Het geloof in solidariteit werd ingeruild voor een geloof in onderlinge concurrentie en het idee dat we allemaal zelfredzaam moeten zijn. Collectieve problemen werden steeds minder collectief opgelost. Het idee dat mensen zelf verantwoordelijk zijn voor hun positie in de samenleving is gaan overheersen: je inkomen, invloed en erkenning zouden te danken zijn aan je eigen inzet en talent. Het besef verdween dat omstandigheden, geluk en collectieve voorzieningen grote invloed hebben op onze kansen in het leven.
De gedachte was dat de samenleving beter werd van zelfredzaamheid en dat de winst van bedrijven en vermogenden vanzelf bij ons allemaal terecht zou komen. Het waren mooie beloftes, waar de meeste politieke partijen in gingen geloven. Inmiddels weten we dat het een sprookje was en een grote vergissing om hierin mee te gaan. Want deze verandering had (minimaal) drie grote gevolgen.

Gevolg 1:
een nieuwe klassenmaatschappij

Nederland is in de laatste tientallen jaren drukker en welvarender geworden. Op het oog zijn we nog steeds die sterke samenleving, waaraan we zorgvuldig hebben gebouwd. En vraag je het op straat, dan is het oude geloof in gelijkwaardigheid, solidariteit en

vrijheid gelukkig nog niet verdwenen uit onze samenleving. Maar onder de oppervlakte zijn de mentale scheidslijnen tussen mensen intussen op een pijnlijke manier gegroeid. Minder publieke voorzieningen, ongelijke welvaart en meer nadruk op zelfredzaamheid leidden tot een nieuwe klassenmaatschappij.
Er was altijd al een bovenlaag van de 1% superrijken, die hun geld verdienen met het beleggen van een groot en vaak geërfd vermogen. Hun rijkdom en invloed groeiden in de afgelopen jaren nog harder. Een deel van hen leidt zijn leven achter lange oprijlanen waar de rest van ons nooit komt. Tegelijk viel de brede middenklasse - waaraan we samen zo hard aan hadden gebouwd na de Tweede Wereldoorlog - uit elkaar in drie verschillende groepen.

Een deel van deze groep profiteerde flink van de nieuwe internationale kenniseconomie. Zij schoten omhoog en vormden samen een nieuwe groep van economisch bevoorrechten, die het wegvallen van publieke voorzieningen kunnen opvangen met hun hogere inkomen. En omdat veel politici en beleidsmakers zelf uit deze groep komen, heeft de politiek hun behoeftes scherp in het vizier. Hoewel ze zich weinig zorgen maken over hun eigen positie, zien ze wel dat de wereld om hen heen steeds dreigender wordt.
Een ander deel van de traditionele middenklasse zakte juist door het ijs. Zij voegden zich bij de groeiende groep overlevers in onze samenleving. Zonder vast werk, met weinig spaargeld en geen beste gezondheid. Ze komen soms nog wel in aanmerking voor steun van de verzorgingsstaat, maar worden tegelijkertijd geconfronteerd met een overheid die weinig van hun leven begrijpt en hen daardoor vaak juist verder in de problemen brengt.
Van de 'oude' middenklasse is intussen nog een kleine groep over. Het zijn de dragers van de samenleving: leraren, buschauffeurs, bouwvakkers, zorgverleners en kleine zelfstandigen. Zij werken hard en houden zich staande. Maar ze voelen de stijgende prijzen. Ze zien ook een verzorgingsstaat die hen weinig te bieden heeft, terwijl zij er wel steeds meer aan zijn gaan meebetalen, en maken zich steeds meer zorgen over de wereld en hun eigen positie.
Maar dat is niet het enige. Ook kleur, afkomst, religie, seksuele oriëntatie of gender is op allerlei manieren verweven met de nieuwe klassenscheiding. Mensen van kleur en vrouwen bevinden zich bovengemiddeld vaak in de 'klasse van overlevers': ze kampen niet alleen met economische onzekerheid, maar ook met institutioneel wantrouwen en discriminatie. Wie minder kansen krijgt, voelt de uitsluiting aan den lijve.

Zo lopen scheidslijnen en machtsstructuren in elkaar over en versterken elkaar. We worden vaker van elkaar gescheiden op basis van geld, opleiding en lifestyle. Het risico is dat we elkaar steeds minder begrijpen en daardoor minder solidair met elkaar zijn. Terwijl we intussen wel met z'n allen Koningsdag vieren en in het stadion zitten. Op die ogenblikken voelen we ons verbonden.
Het geloof in solidariteit en gelijkwaardigheid is dus niet verdwenen. Als we ons weer meer richten op wat ons bindt – een rechtvaardige samenleving voor ons allemaal – dan staan we vele malen sterker tegenover machtige werkgevers die flexibele lage lonen willen afdwingen, tegen bedrijven die onze leefomgeving vervuilen en tegen internationale investeerders die huisartsenpraktijken over de kop laten gaan.

Gevolg 2:
uitputting van mens en natuur
We zijn gewend geraakt aan een auto voor de deur, een smartphone in de hand en een ontspannen vliegvakantie naar de zon. Ze brengen de wereld binnen handbereik. Tegelijk betalen we voor dit individuele gevoel van vrijheid een hoge prijs als samenleving. Wereldwijde markten met maar weinig regels leiden tot de uitbuiting van mens en milieu. Kwetsbare natuur, ons werk en zelfs onze privé-belevenissen zijn handelswaar geworden in een economie die draait om groeiende commercie en consumptie. Veel van wat we belangrijk vinden, is voor anderen een verdienmodel.

De focus op maximale winst leidt tot wereldwijde verwoesting van natuur, ecosystemen en biodiversiteit – met grote gevolgen voor de gezondheid van alles wat op aarde leeft. Bedrijven trekken zoveel mogelijk kostbare hulpbronnen naar zich toe. Politiek en overheden geven hun te vaak ruim baan. Landbouwgif en monoculturen zorgen voor massaproductie en massa-extinctie. Gelukkig dringt langzaam het besef door dat menselijke en natuurlijke hulpbronnen eindig zijn en dat de obsessie met voortdurende economische groei onhoudbaar is.
In de internationale handel werkt het koloniale verleden nog altijd door. Op het zuidelijk halfrond worden grondstoffen gewonnen om onze consumptie te dienen. Omdat het winstgevende bewerkingsproces in

DUURZAAMHEID
DUURZAAMHEID

Europa en andere rijke landen plaatsvindt, wordt hier het geld verdiend. Ons afval eindigt vervolgens weer in het Zuiden. Ook de gevolgen van klimaatverandering en het verlies van biodiversiteit zijn juist op het zuidelijk halfrond het meest voelbaar.
Ook in Nederland leidt de obsessie met winsten tot verlies. We verliezen uit het oog wat we écht van waarde vinden. Terwijl we de rode loper uitrollen voor grote bedrijven, zien we dat ons land eigenlijk te klein is voor al te grote (agro)industrie. Vervuilende fabrieken en landbouwgif bedreigen onze eigen gezondheid en natuur. Ingrijpen is moeilijk, omdat regels zijn versoepeld en bedrijven zichzelf mogen reguleren. Bovendien is er onvoldoende geïnvesteerd in toezicht en handhaving. Terwijl we horen dat een beter milieu bij onszelf begint, gaan grote vervuilers hun gang.
Wat we ook te weinig beseffen, is dat een groot deel van onze eigen economie functioneert als een lagelonenland. Te veel mensen werken op flexibele contracten, onder zware omstandigheden, voor weinig loon en zijn sterk afhankelijk van hun opdrachtgever. Voor vuil en zwaar werk worden massaal mensen uit andere landen gehaald om onzeker werk te doen voor karig loon in onze distributiecentra, in de bouw, schoonmaak en slachterijen. Ze zijn onzichtbaar voor de rest van de samenleving, tot ze na gedane arbeid op straat worden gezet.
Op het eerste gezicht lijken we als consument spekkoper te zijn in deze economie, die perfect is ingericht op onze behoeften. Maar meer en meer mensen voelen ook ongemak. Of het nu gaat om de de voedselindustrie of grote techbedrijven; ze ontwikkelen hun producten zo gewiekst dat je wel heel sterk in je schoenen moet staan om niet verslaafd te raken aan doomscrollen en ultrabewerkt fastfood. Met gerichte marketing zijn zelfs – of juist - onze kinderen een gewild doelwit. Hun mentale gezondheid gaat snel achteruit. Velen zoeken hun toevlucht bij de immer bereikbare influencers op sociale media. Een laag zelfbeeld, eenzaamheid en depressie zijn verontrustende symptomen van deze tijd.

Gevolg 3:
afbraak van onze democratie
De politiek heeft veel van haar oude instrumenten om de samenleving te sturen weggegeven. Staatsbedrijven en publieke grond zijn massaal verkocht. De verzorgingsstaat is voor een groot deel vermarkt, bureaucratischer geworden of uitbesteed aan commerciële bedrijven. Het verklaart grotendeels waarom het de overheid maar niet lukt om de problemen van onze tijd op te lossen. De stikstofcrisis duurt voort, de klimaatcrisis verergert, de jeugdzorg loopt af en het aantal mensen zonder huis is de afgelopen tien jaar verdubbeld.
Bovendien slaagt onze democratie er niet genoeg in om iedereen in onze samenleving te vertegenwoordigen. Politiek en bestuur zijn het domein geworden van academisch geschoolde experts en beroepspolitici. Hierdoor zien veel mensen hun zorgen nauwelijks terug in politieke debatten en worden zij geconfronteerd met beleid dat weinig inzicht toont in hun dagelijks leven. In plaats daarvan zien zij politici die vooral druk bezig zijn elkaar de tent uit te vechten en zich verschuilen achter termen als ‘systeemverantwoordelijkheid’. Onder druk van ophef-creërende media lijkt het winnen van de volgende verkiezingen belangrijker dan oplossen van grote problemen in ons land.
Gefrustreerd door een politiek systeem dat niet levert en hun geen stem geeft, verliezen mensen het vertrouwen in democratische instituties en partijen. Sommige politici spelen hier bewust op in. Ze geven migranten, mensen van kleur, moslims en ‘woke’ de schuld, om zelf populair te worden en intussen de echte oorzaak van problemen buiten beeld te houden.
Deze verdeel-en-heersstrategie is niet alleen omarmd door radicaal-rechtse partijen, maar ook een verdienmodel

Dit artikel is een ingekorte en tussentijdse versie van een maatschappijanalyse, die onderdeel is van een proeve van het beginselmanifest van een nieuwe linkse beweging. Over dit stuk gaat het komende jaar nog volop discussie plaatsvinden met leden, (ervarings) deskundigen en maatschappelijke organisaties. Tijdens de productie van dit magazine was de tekst nog volop in ontwikkeling. De definitieve versie zal afwijken van onderstaande tekst.

voor influencers en techbedrijven. Zij maken nog meer winst door extremen uit te vergroten en mensen tegen elkaar op te hitsen. Ze hebben er baat om verdeeldheid in de samenleving groter voor te stellen dan deze is en wakkeren wij-zij-denken en polarisatie elke dag aan. Ook verbinden ze zich openlijk aan autoritaire leiders, overspoelen ze de samenleving met misleidende informatie en promoten ze een giftig macho-ideaal dat draait om macht en het onderdrukken van anderen. Dit monsterverbond vormt een ernstige bedreiging voor onze democratie, zeker nu democratieën wereldwijd overstappen naar het autocratische kamp.

Van machteloosheid…

Er is dus veel misgegaan in de afgelopen tientallen jaren. Al deze ontwikkelingen hebben geleid tot een samenleving waarin alles lijkt af te hangen van het individu. En juist dat geloof benadrukt de sombere toon van deze tijd: want in je eentje voel je je al snel machteloos. Maar tegelijk zien we ook dat het geloof in die rechtvaardige samenleving niet verdwenen is. Het ís er nog. Ontevredenheid en boosheid over economische afbraak en maatschappelijke kloven laten zien dat heel veel mensen verlangen naar iets anders. Niet terug naar vroeger, maar wel geïnspireerd door de collectiviteit die we vroeger ook bouwden. Iets nieuws, dat tegelijk herkenbaar en vertrouwd is: een rechtvaardige samenleving waarin solidariteit, gelijkwaardigheid, duurzaamheid en vrijheid vanzelf spreken. En dat kan ook.

Terwijl we horen dat een beter milieu bij onszelf begint, gaan grote vervuilers hun gang

… naar de kracht van het collectief

We hebben nu de keuze om weer samen voor het collectief te kiezen. Dat is niet makkelijk, want tegenover ons staan politieke krachten die blijven vasthouden aan hoe het nu is of die ons uit elkaar willen spelen. De vertegenwoordigers van de status quo hebben mooie praatjes over de hardwerkende Nederlander, terwijl ze hen intussen tegenwerken als buitenlandse beleggers en grote bedrijven daarvan kunnen profiteren. Dan zijn er ook extreemrechtse uitdagers, die zich presenteren als spreekbuis van het volk. Zij misbruiken de terechte onvrede om hun duistere ideologie van eigen-volk-eerst aan de samenleving op te leggen. Ze zijn niet geïnteresseerd in het werkelijk oplossen van onze problemen. Integendeel, ze creëren bewust nog meer chaos, om zo hun eigen macht en invloed te vergroten.

Onze toekomst ligt niet in handen van krachten die ons verdelen. Ze zijn er, maar een sterk collectief is altijd met meer. Wij kiezen voor een andere weg. Een weg vooruit die gelijkheid en solidariteit tot trotse Nederlandse tradities maakt. Die mens en natuur beschermt tegen het geweld van doorgeslagen kapitalisme. En waarin we onze vrije en democratische samenleving versterken. Als we die weg kiezen, dan laten we de wind van solidariteit, duurzaamheid, gelijkheid en vrijheid in onze zeilen blazen. Dan koersen we naar een rechtvaardige samenleving, die de macht teruglegt waar die hoort: in handen van ons allemaal.

Zo willen we samen vooruit.

Wie betaalt de energietransitie?

door VICTOR TOOM

De wetenschap is duidelijk: door het verbranden van fossiele brandstoffen stijgt de CO_2-concentratie in de atmosfeer. De gevolgen daarvan zijn eveneens bekend. Klimaatzones verschuiven en weerpatronen veranderen. Hier in Nederland, zo voorspelt het KNMI, krijgen inwoners te maken met hogere temperaturen, nattere winters en drogere zomers. Door het smelten van ijskappen stijgt de zeespiegel.

Lukt het niet de CO_2-uitstoot terug te dringen en uiteindelijk te stoppen, dan zullen weersextremen vaker voorkomen, ze worden intenser en houden langer aan. Catastrofes zoals de overstromingen in Limburg, België en Duitsland in de zomer van 2021 en Valencia in najaar 2024 krijgen we dan vaker voor de kiezen. Andere dreigingen liggen ook op de loer. Door hitte neemt de oversterfte toe, door droogte beschadigt de infrastructuur en mislukken oogsten. Klimaatverandering gaat dus gepaard met gevaar, schade en kosten. Daarnaast: hoe hoger de CO_2-concentraties, hoe groter de kans op het bereiken van kantelpunten zoals het versneld afsmelten van Arctische ijskappen of het stokken van de Atlantische golfstroom. De gevolgen van deze en andere kantelpunten zijn maar moeilijk te onderschatten. Klimaatwetenschappers waarschuwen gegeven deze ontwikkelingen dat instorting van economische, sociale en politieke systemen dreigt.

De oplossing is helder: we moeten zo snel mogelijk stoppen met CO_2-uitstoot. De noodzaak voor de energietransitie is evident. Maar er zijn bezwaren tegen de energietransitie, en een belangrijke drempel betreft de kosten. Want die zijn immens.

Als het over de energietransitie gaat, dan vliegen de miljarden je om je oren. In 2020 raamde het Planbureau voor de Leefomgeving de kosten tot 2030 op 3 miljard euro per jaar. En PWC schatte in 2022 dat de kosten 43 miljard per jaar bedragen in 2030, en 56 miljard per jaar in 2040. Een studie van Kalavasta en Berenschot berekende dat de energietransitie tussen 2020 en 2050 een 'meerinvestering' vergde van 350 miljard euro. De diversiteit aan bedragen onderstreept dat het niet precies bekend is wat het allemaal zal kosten. Maar de genoemde bedragen laten wel zien dat het veel is. En dus komt pontificaal op tafel te liggen wie de investeringen in de energietransitie zal ophoesten.

Vaak gaat die discussie tussen landen, zoals de jaarlijkse grote klimaatconferentie van de Verenigde Naties, de 'COP', of tussen huishoudens en bedrijven. Maar je kunt de investeringskosten ook intergenerationeel verdelen. Dan wordt de vraag: betalen wij, huidige burgers en bedrijven, of laten we onze (klein)kinderen en hun bedrijven betalen voor de energietransitie? Betalen wij, dan gaat dat middels belastingen, opslagen of wellicht lagere rendementen en bedrijfswinsten. Betalen toekomstige generaties, dan wordt de energietransitie bekostigd door het afsluiten van lang lopende leningen. Zo bekeken is deze transitie een verdelingsvraagstuk, waarin de diverse belangen van huidige én toekomstige generaties gewogen moeten worden. Is het eerlijker als wij, de mensen en bedrijven van nu, opdraaien voor de rekening van de energietransitie? Of is het wellicht op goede gronden beter die rekening door te schuiven naar toekomstige generaties en bedrijven? Intuïtief neigen velen waarschijnlijk naar het eerste, maar er zijn ook goede argumenten om de rekening af te wentelen.

De huidige generatie betaalt

Er zijn goede redenen dat wij zelf betalen voor de energietransitie. Je hebt een auto, je huis is behaaglijk warm, je gaat regelmatig op vakantie, en je houdt van lekker eten en mooie (veel!) spullen. Dat is natuurlijk allemaal ons goed recht; we werken er hard voor. Maar die leefstijl zorgt ook voor schade. We weten allemaal dat mobiliteit, spullen kopen en vlees eten een grote CO_2-voetafdruk hebben. Met deze levensstijl houden we niet alleen dat systeem in stand, we dragen er ook aan bij, temeer omdat die schadelijke bijkomstigheid economisch niet altijd ingeprijsd is. Enerzijds profiteer je al je hele leven van goedkope energie, wat je in staat heeft gesteld om een bepaald welvaartsniveau

In de vorige editie van De Helling is per abuis de laatste alinea van dit artikel weggevallen, waardoor de strekking anders werd. Vandaar voor de volledigheid het stuk nogmaals, in de versie zoals het bedoeld is.

te behalen. Anderzijds berokken je schade aan milieu en klimaat, wat nog eeuwen invloed blijft uitoefenen. De CO_2-emissies van onze generatie dragen nog lang bij aan het verlies van mensenlevens, hoge kosten en schade aan de leefomgeving en de planeet. Vanuit de politieke filosofie zijn er goede argumenten te vinden dat we niet langer die schade kunnen afwentelen. De huidige generatie moet er zelf voor opdraaien. Dit correspondeert ook met ethische principes zoals veel mensen die zullen kennen. 'Ruim je eigen troep op!' 'Wat je kapot maakt, herstel je!' Onze levensstijl veroorzaakt schade en die mag je niet afwentelen; je moet betalen voor het opruimen van de troep. Het verdelingsprincipe dat hierbij hoort is dat de 'vervuiler betaalt'. Het is wellicht wat simpel gesteld, maar het raakt wel de essentie waarom de huidige generatie verantwoordelijk is voor het betalen van de energietransitie.

Onze levensstijl veroorzaakt schade en die mag je niet afwentelen, je moet betalen voor het opruimen van de troep

De toekomstige generatie betaalt

Maar er zijn ook goede argumenten aan te dragen voor de positie dat toekomstige generaties moeten betalen voor de energietransitie. Bijvoorbeeld: als in de toekomst het energiesysteem draait op hernieuwbare energiebronnen zoals zon, wind en aard- of restwarmte, dan zijn consumenten niet langer afhankelijk van het verbranden van olie en gas. Dat heeft financiële voordelen, want je hoeft niet iedere keer naar de pomp om dure benzine te kopen. In plaats daarvan laad je je batterijen op met elektriciteit, gegenereerd door een windmolen die misschien wel 25 of 30 jaar draait, of met je eigen zonnepanelen. Een ander voordeel van een energiesysteem dat draait op hernieuwbare bronnen is dat de afhankelijkheid afneemt van grillige geopolitiek en neoliberale marktmechanismen. Maar er zijn meer voordelen. De lucht wordt een stuk schoner, want er komt minder fijnstof door verbranding in de lucht. Dat is goed nieuws voor de burgers na de energietransitie, want momenteel sterven er jaarlijks vroegtijdig zo'n 11.000 Nederlanders door blootstelling aan fijnstof, aldus TNO. En dan is er nog een ander argument voor het laten betalen van de energietransitie door toekomstige generaties. Zo voorkomt een tijdige energietransitie veel klimaatschade en daarmee besparen toekomstige generaties veel leed en kosten. De energietransitie draagt dus bij aan een toekomstige veiligere wereld. Naast bovengenoemde argumenten zijn er ook economische argumenten om de rekening naar toekomstige generaties door te schuiven. Zo gaan economen en veel van hun theorieën ervan uit dat vanwege voortgaande economische groei de burgers van later nog een stuk rijker zijn dan wij. Zo zijn wij een stuk rijker dan onze voorouders 100 jaar geleden, en zo zullen onze nazaten ook weer een stuk rijker zijn dan de huidige generatie, aldus sommige economen. Met zulke sprongen in welvaart is de energietransitie op de lange termijn gemakkelijker te dragen.

Er zijn dus diverse argumenten die rechtvaardigen dat we de benodigde investeringskosten voor de energietransitie doorschuiven naar toekomstige generaties. Ten eerste hebben vooral zíj baat van de energietransitie: goedkope energie, meer veiligheid, schone lucht en minder klimaatschade. Het politiek-filosofische principe dat hierbij past is het 'profijtbeginsel'. Ten tweede zullen toekomstige generaties welvarender zijn dan de huidige generatie, en hebben zij een grotere draagkracht. Ook hier is een politiek-filosofisch principe van toepassing, namelijk 'draagkracht'.

Wat kies jij?

Hierboven heb ik beargumenteerd dat er goede argumenten zijn dat wij, de huidige generatie die de atmosfeer vervuilt, opdraaien voor de kosten van de energietransitie. Het principe 'de vervuiler betaalt' is mijns inziens het meest relevant. Anderzijds zijn er ook goede argumenten om de toekomstige generatie te laten betalen voor de energietransitie. Zij hebben allerlei voordelen waardoor het 'profijtbeginsel' geldt, en vanuit de economische theorie ook het 'draagkrachtbeginsel'. Wat realistischer: als er nu geld geleend wordt om te investeren in de energietransitie, dan is de kans dat die transitie gerealiseerd wordt waarschijnlijk groter. Sommige economen, zoals ABN AMRO-hoofdeconoom Sandra Phlippen, beargumenteren in deze context dat toekomstige generaties waarschijnlijk liever zien dat we zuinig zijn op het klimaat en wat minder zuinig met geld. Met andere woorden: nu schulden maken om de energietransitie snel te realiseren verdient de voorkeur.

Ik wil mijn kinderen en toekomstige burgers niet opzadelen met schulden waar zij part nog deel aan hebben

Ik wil mijn kinderen en toekomstige burgers niet opzadelen met schulden waar zij part noch deel aan hebben. Aan de andere kant gun ik jonge kinderen en nog niet bestaande burgers natuurlijk ook een wereld waar het fijn leven is, waar ze kunnen genieten van de natuur en hun levensprojecten kunnen realiseren. Zij hebben straks immers dezelfde grondrechten die de huidige generatie nu beschermen. Het te lang uitstellen – of afstellen – van de energietransitie schendt hun grondrechten, zoals recht op veiligheid.

In deze bijdrage pleit ik voor de energietransitie en voor het betrekken van de belangen van toekomstige generaties. In die zin is dit een normatieve bijdrage. Maar ik probeer ook neutraal te blijven. Ik heb een aantal argumenten naast elkaar gezet die pleiten voor de ene of de andere verdeling van de investeringskosten voor de energietransitie. Maar ik ga niet de vraag beantwoorden wat ik zelf het eerlijkst vind. Dat is misschien teleurstellend. Door de vraag niet te beantwoorden, zet ik jullie, de lezers van *De Helling*, aan het werk. Denk er zelf over na. Wat kies jij? Trek je de portemonnee om te investeren in de energietransitie, of schuif je de rekening door naar toekomstige generaties?

VICTOR TOOM *is onderzoeker bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Dit essay is deels ontleend aan het WRR-rapport 'Rechtvaardigheid in klimaatbeleid: over de verdeling van klimaatkosten' uit 2023.*

Habtamu de Hoop

In een asociale huurbevriezing kan je niet wonen

Voortbouwend op mijn hoopvolle pleidooi in de vorige Helling wil ik jullie meenemen in mijn dagelijkse werk om de optimistische sociaaldemocratische droom van een vrij, zeker en gelijkwaardig bestaan voor ieder mens te waar te maken. Volkshuisvesting, een fijn betaalbaar huis om in te wonen, is daar een essentieel onderdeel van. En laat daar nu juist een deel van de politieke en maatschappelijke discussie over zijn gegaan bij de behandeling van de Voorjaarsnota. Want wat op papier mooi klinkt: bevriezen van de sociale huur voor twee jaar, gaat op de manier die het kabinet wil heel asociaal uitpakken.

Laat ik beginnen met het positieve: het is goed dat dit kabinet de huren voor mensen in een sociale huurwoning (al weten we nog niet precies de uitwerking hiervan...) wil bevriezen. Want de afgelopen jaren hebben we de grootste huurstijgingen in dertig jaar meegemaakt. Samen met nog de steeds duurder wordende boodschappen en oplopende energierekening zorgt dat ervoor dat veel mensen amper rond kunnen komen.

En toch is het voorstel van het kabinet om de sociale huren te bevriezen een sigaar uit eigen doos. Want de woningbouwcorporaties, verantwoordelijk voor het bouwen en onderhouden van sociale huurwoningen, worden niet volledig gecompenseerd. Het gevolg hiervan is desastreus: zo'n 170.000 broodnodige woningen zullen niet gebouwd worden. En dat in een tijd waarin we al kampen met een enorm woningtekort. De volledige compensatie is cruciaal – niet alleen voor onderhoud en verduurzaming, maar vooral om ervoor te zorgen dat corporaties hun belangrijkste taak kunnen blijven uitvoeren: genoeg betaalbare woningen bouwen voor mensen die dat nodig hebben.

Daarom heb ik, in aller haast, een initiatiefwet geschreven om alle huren, op een sociale manier, te bevriezen voor één jaar. Zodat niet alleen mensen in een sociale huurwoning, maar ook die in een huurwoning in het middensegment of de vrije sector minder woonlasten krijgen voor aankomend jaar. Daarnaast zorgt deze sociale manier van huurbevriezing voor een volledige compensatie, zodat woningbouwcorporaties kunnen blijven bouwen, opknappen en verduurzamen.

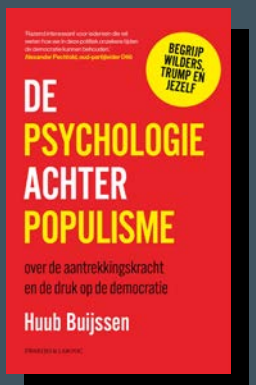
Nu is huurbevriezing een noodmaatregel. Ik snap de kritiek dat dit een tijdelijk doekje is voor het bloeden. Echter, als we nu niets doen, komen veel mensen in echte financiële zorgen, waarvan de consequenties nog vele malen erger zijn. Zowel financieel als maatschappelijk.

In de tussentijd ga ik door met het terugwinnen van de woningmarkt om daar weer volkshuisvesting van te maken. De kranten staan dagelijks vol over de woningcrisis, maar dit kabinet is er alleen voor de belangen van pandjesbazen en speculanten. Het is een kabinet dat de wooncrisis niet oplost, maar verergert.

Volkshuisvesting is en blijft het kloppend hart van de onze beiden partijen. Zoals het eerste partijprogramma van GroenLinks uit 1989 al met een vooruitziende blik stelde: "De overheid moet zorgen voor voldoende aanbod en eerlijke verdeling van woonruimte, en een eind maken aan de schrikbarende stijging van woonlasten in de huursector. Vooral bij de stadsvernieuwing moet ervoor gewaakt worden, dat deze geen exclusieve zaak voor hogere inkomens wordt."

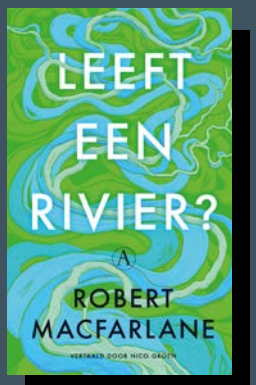
Habtamu de Hoop, Tweede Kamerlid GroenLinks-PvdA .

Cultuur

Niet alleen boeken, maar ook kunst, fotografie en theater verbreden onze horizon, inspireren en brengen ons in contact met andere denkbeelden en emoties.

The Edge of Things

In de zomermaanden is er meestal niet zoveel te beleven op theatergebied, dus laten we maar vast uitkijken naar het nieuwe culturele seizoen. Bijvoorbeeld vanwege The Edge of Things, van Nederlands Dans Theater. Daarin staat de volgende generatie danskunstenaars in de schijnwerpers. Met Ethan Colangelo, die voor het eerst een wereldpremière voor NDT 2 brengt. Een tweede deel komt van Jermaine Spivey, die zijn talent voor improvisatie combineert met het vervagen van grenzen tussen dansers en publiek. Daarnaast wordt het absurdistische FIT (foto) van Alexander Ekman opnieuw gebracht.

Op tour vanaf 25 september, startend in Den Haag, ndt.nl

De natuur als kunstwerk

Al zo'n zeventig jaar eert herman de vries (1931) de natuur in zijn werk, hoog tijd dat hij zijn eigen eerbetoon krijgt. Dat zag het Rijksmuseum Twenthe ook, waar nu een uitgebreide overzichtstentoonstelling is te bezoeken. De kunstenaar schrijft zijn naam bewust niet in hoofdletters, omdat hij niet in hiërarchie gelooft: als eigenzinnig mogen we hem dus wel omschrijven. Als een van de eersten zag hij de natuur als hét kunstwerk, waar alles uit voortkomt. Hij startte zijn carrière ooit als biologisch veldonderzoeker, waarbij in de jaren vijftig en zestig wetenschappelijke methoden werden ingezet om orde en toeval in de natuur te onderzoeken. Dit inspireerde hem tot zijn eerste kunstwerken. Maar rond 1970 volgde er een omslag: herman begon de natuur zelf te zien als kunstwerk. Door het verzamelen en ordenen van natuurlijke materialen als bladeren, stenen en aarde, creëert hij zijn natuurwerken. Hoogtepunten in Twente zijn onder andere het toevalsreliëf (1967) en de installatie *la gomera,* die het gelijknamige Canarische eiland als totaalkunstwerk presenteert. Dit wordt aangevuld met nooit eerder getoonde archiefstukken en documentatie, waardoor er een breder beeld ontstaat van met name de vroege periode van herman de vries. Extra bijzonder: in een 'ode-zaal' wordt zijn werk in dialoog gebracht met dat van hedendaagse kunstenaars Milah van Zuilen, melanie bonajo, Stefan Cools en Nan Groot Antink.

Rijksmuseum Twenthe
24 mei t/m 9 november

De psychologie achter populisme

door ALFRED KLEINKNECHT

Psycholoog Huub Buijssen schreef en goed toegankelijk boek voor een breder publiek waarvan je zou willen dat het in progressieve kringen ook echt gelezen wordt. Het start met een algemene karakterisering van het populisme: simplistische denkbeelden over het gewone (homogene) volk versus een corrupte en incapabele elite die het volk bedondert. Vervolgens wordt in een zestal hoofdstukken verhaald over de populistische stijl van propaganda maken: het appelleren aan in iedere mens aanwezige, min of meer universele menselijke instincten, emoties en oer-angsten; het verlangen naar de goede oude tijd; het creëren van tegenstellingen tussen een superieur "wij" (de Hollandse Henk en Ingrid) en een inferieur "zij" (Fatima en Mohammed); of het romantiseren van een glorieus nationaal verleden waarbij men selectief met feiten omgaat.

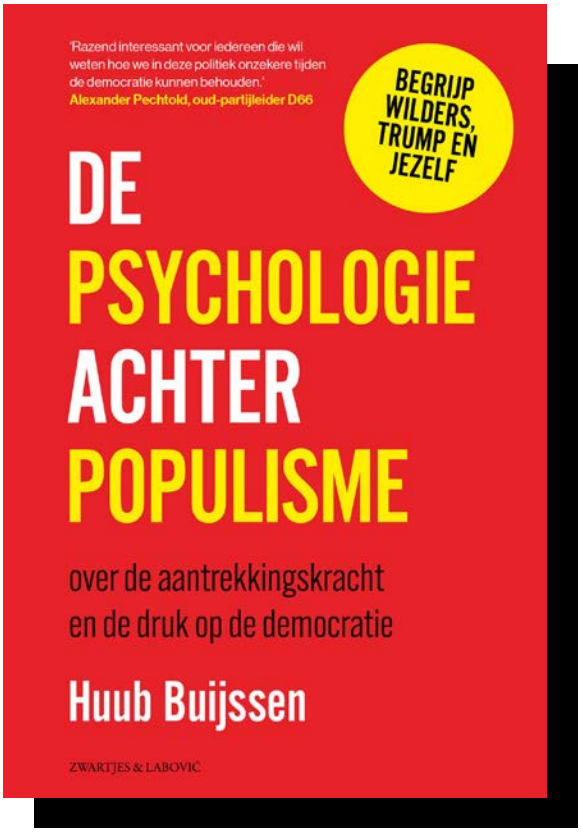
Dit alles zal menig lezer bekend voorkomen, maar de psychologische instincten en de onbewuste mechanismen waaraan de populist appelleert zijn bijzonder interessant. Voor ondergetekende, als eenvoudig econoom, was het een eyeopener. Interessant is dat deze instincten in iedereen van ons zitten, alleen de mate waarin ze opspelen verschilt. Overigens, ieder van ons is een potentieel populist.

Na de rijkdom aan verklaringen van waarom mensen gevoelig zijn voor de populistische retoriek, volgen enkele conclusies over hoe om te gaan met het populisme. Nuttig, maar ook aan de magere kant. Hoe het tij te keren? Buijssen komt met de volgende punten:

- Gebruik eenvoudige taal, maar hou het wetenschappelijk verantwoord. Huiswerk voor campagneteams: denk tien keer na over hoe je lijsttrekker in een tv-debat de belangrijkste punten uit je verkiezingsprogramma in zo weinig mogelijk woorden zodanig kan overbrengen dat de praktisch geschoolden er iets aan hebben. Bovenstaande geldt ook voor overheidscommunicatie naar de burger.
- Vergroot geloofwaardigheid en mogelijkheden tot identificatie, ook door passende kleding en woordkeuze. Een schoolvoorbeeld is wijlen PvdA-wethouder Jan Schaefer ("in gezeur kun je niet wonen!").
- Temper verwachtingen. Beklemtoon dat problemen lastiger op te lossen zijn dan de populisten denken. Vermijd dus wat de Amerikanen de "toxic cycle of overpromise and underdelivery" noemen.
- Besef dat mensen gewaardeerd en gezien willen worden. Dat geldt juist ook voor de dagelijkse omgang met schoonmakers, verzorgenden, mensen uit de catering, vuilnisophalers, pakketbezorgers, vrachtwagenchauffeurs, vakkenvullers, enzovoorts: negeer hen niet, leer hun niet de les, vraag naar hun mening, behandel hen als gelijkwaardige gesprekspartners.

Tenslotte geeft Buijssen adviezen over hoe te discussiëren met aanhangers van het populisme en hoe hen te overtuigen (en dat valt niet mee). Mijn indruk is dat campagneleiders en verkiezingsstrategen die grip willen krijgen op het populisme uit de psychologische hoofdstukken van dit boek méér zouden kunnen halen dan Buijssen zelf doet. Maar dan moeten ze het wel even lezen.

Als econoom kan ik het overigens ook niet laten om een vraag te stellen over de sociaaleconomische achtergronden van de populistische golf. Waarom spoelt deze golf juist nu over ons heen? Waarom niet tientallen jaren eerder (of later)? De psychologische analyses van Buijssen zijn zeer behulpzaam voor wie wil begrijpen hoe de populistische propaganda werkt, maar ze kunnen niet verklaren waarom deze propaganda juist nu zo goed werkt. Dit is wat mij betreft alleen te begrijpen tegen de achtergrond van lange-termijn economische ontwikkelingen. De jaren zeventig van de vorige eeuw brachten een serie economische tegenslagen waar de toen heersende economische doctrine (het keynesianisme) geen goed antwoord op had. Het zo ontstane theoretische vacuüm werd gevuld door de aanhangers van de Mont Pèlerin Society van Hayek en Friedman, die zichzelf als 'neoliberaal' afficheerden. De neoliberale revolutionairen werden in

de jaren tachtig oppermachtig in de economische faculteiten en economische adviesorganen. Ze propageerden privatisering, liberalisering en marktwerking bij van alles en nog wat.[1] Kernpunten van hun programma waren o.a. structurele hervormingen van de arbeidsmarkt (vooral soepeler ontslag), de zorg voor een hoger niveau van werkloosheid als disciplineringsinstrument voor de werkende klasse,[2] of het uitkleden van de sociale zekerheid.

De VS hoorden bij de kleine kopgroep landen die met neoliberale hervormingen ('Reagonomics') het vroegst en het meest resoluut aan de slag gingen. Europese landen volgden met een tijdsvertraging (en soms minder resoluut). De gevolgen zijn bekend: naarmate de neoliberale revolutie vorderde groeide de baan-onzekerheid en de ongelijkheid van inkomens (en vooral: van vermogens). Een iets minder bekende uitkomst van de neoliberale flexibilisering van arbeid is de negatieve invloed ervan op innovatie. Het *hire & fire* op de arbeidsmarkt vermindert vertrouwen en loyaliteit van mensen en dat maakt het management van kennis (en dan vooral van impliciete ervaringskennis) lastig. Het vertraagt ook de diffusie van innovaties.[3] Vandaar dat de hoogflexibele Amerikaanse arbeidsmarkt in het Midden-Westen van de VS een "Rust Belt" creëerde waar Trump electoraal erg goed boert.

Dit alles resulteert in een langzamere groei van de productiviteit en daarmee van de koek die jaarlijks extra kan worden verdeeld tussen kapitaal, arbeid en overheid. Neem daarbij dat het sociale vangnet het laat afweten en dat de (geringe) groei van de koek almaar eenzijdiger wordt verdeeld tussen de top van de inkomenspiramide en het peloton; dan is het niet al te moeilijk om je voor te stellen dat er een groeiende groep mensen ontstaat die zich door een 'elite' bedonderd voelt. Buijssen laat goed zien hoe benadeling en achterblijven ten opzichte van anderen psychisch doorwerkt. Zijn argumenten maken begrijpelijk dat de benadeelden op een dag op een Messias gaan stemmen van wie ze hopen dat hij ze verlost uit hun misère. Dat deze Messias hen vervolgens van de wal in de sloot helpt, is van later zorg.

(Zwartjes & Labovic)

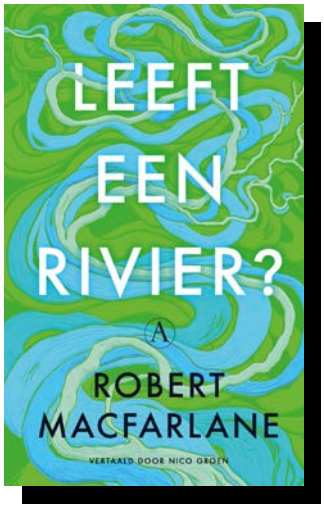
1 Zie uitvoeriger: Bram Mellink & Merijn Oudenampsen: *Neoliberalisme* (Amsterdam: Boom 2022).

2 Shapiro, C. & J. E. Stiglitz (1984), "Equilibrium unemployment as a worker discipline device," in: *American Economic Review*, 74(3), 433–444.

3 Zie uitvoeriger: A. Kleinknecht: "The (negative) impact of supply-side labour market reforms on productivity: An overview of the evidence", in: *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 44(2): pp. 445–464.

Signalementen

Leeft een rivier? – Robert Macfarlane

Overal ter wereld sterven rivieren door vervuiling, droogte en indamming. Al sinds mensenheugenis moeten rivieren dienstbaar zijn aan de mens, voor vervoer, voor energie, als bron van voedsel, als open riool. Wereldwijd is er echter ook een beweging gaande die het leven en de rechten van rivieren en andere natuur wil erkennen en wil vastleggen in de wet, om verdere vernietiging tegen te gaan.
Natuurschrijver Robert Macfarlane is diep overtuigd van deze *rights of nature*. In *Leeft een rivier?* neemt hij zijn lezers mee op een reis langs drie grote stroomgebieden, in Ecuador, India en Canada. Van nevelwouden naar lagunes en van kreken naar kolkende watermassa's. Alle drie de rivieren worden bedreigd en voor alle drie wordt een strijd geleverd. *Leeft een rivier?* verweeft de haarscherpe natuurobservaties die zijn handelsmerk zijn met geschiedenis, reportages, reis- en natuurverslagen.

(Athenaeum)

De geknevelde vrouw – Bieke Purnelle

In *De geknevelde vrouw* stelt Bieke Purnelle dat het vrouwenlichaam nooit neutraal is, maar een strijdtoneel. Achter elke wet over abortus, elk verbod op een hoofddoek en elke norm over hoe een vrouw zich hoort te gedragen, schuilt een machtsstrijd.
Purnelle fileert in dit essay de patriarchale structuren, nationalistische agenda's en reactionaire bewegingen die de controle over het vrouwenlichaam versterken. Ze doet een urgente oproep om macht, moraal en ongelijkheid niet als natuurwetten te accepteren, maar als structuren die bestreden moeten worden.
(Lannoo)

De sterkste schouders – Reinier Kooiman

Belastingstelsels zijn te complex en onrechtvaardig. Dit boek onderzoekt het (verrotte) fundament van onze belastingen en biedt een nieuw perspectief op een eerlijke wereld. Belastingen zijn de zenuwen van de staat. Maar hoe belangrijk ook, we hebben nauwelijks een idee hoe de lasten van onze samenleving verdeeld worden. Moderne belastingstelsels zijn zo complex geworden dat zelfs de meest ervaren fiscalisten moeite hebben ze te doorgronden, laat staan dat we kunnen beoordelen of ze eerlijk zijn. Reinier Kooiman wil laten zien dat een democratisch gesprek over belastingen niet ingewikkeld hoeft te zijn. Hij neemt de lezer mee naar het dertiende-eeuwse Bologna, Perugia en Siena, waar destijds een fiscale revolutie plaatsvond en fundamenteel werd nagedacht over wat rechtvaardige belastingheffing is. De heldere principes voor eerlijke belastinghefffing die toen zijn ontstaan zijn ook nu nog actueel, maar in de loop der tijd vergeten en vervangen door principes die op geheel andere leest zijn geschoeid. Kooiman toont hoe de huidige belastingkolos aan de basis ligt van een steeds ongelijkere wereld. Een rechtvaardigere maatschappij is, volgens hem, wel degelijk mogelijk.

(Atlas Contact)

De wereld na Gaza

door HERMAN MEIJER

Een boekje van nog geen driehonderd bladzijden, waarin anderhalve eeuw geschiedenis passeert. Van Theodor Herzl tot Donald Trump, met een hoge informatiedichtheid, maar in een glashelder betoog. Pankaj Mishra geeft een duiding van onze tijd aan de hand van de opkomst van het Joods nationalisme in de 19e eeuw tot en met de ontsporing van de staat Israël van nu, met in het hart van die geschiedenis de Holocaust. De titel is niet metaforisch bedoeld. Volgens Mishra is er met de verwoesting van Gaza een kritische grens gepasseerd, een kantelpunt. Het Israëlisch-Palestijnse conflict heeft een stadium bereikt en een impact gekregen, die een nieuw historisch tijdvak markeren. Het morele krediet van het Westen is op, met dat van Israël en alle landen die het steunen.

De geschiedenis van Israël, zoals Mishra die beschrijft, is exemplarisch voor die van andere nationale staten en loopt er voor een groot deel parallel aan. Mishra vergelijkt bijvoorbeeld het Indiase nationalisme met het zionisme, dat niet veel eerder opkwam. Hij geeft voorbeelden van de bewondering voor het naoorlogse zionisme door Indiase hindoenationalisten. Hij maakt ook treffende vergelijkingen van Modi met Netanyahu. Beide premiers vormen het eindpunt van een ontwikkeling waarin slachtofferschap en nationale identiteit een symbiose zijn aangegaan. Zoals Netanyahu overal antisemitisme signaleert, zo beweert Modi dat de hindoes al duizend jaar slachtoffer zijn, van de moslims tot de Britten.

Het betoog van Mishra overtuigt vooral doordat hij diep ingaat op de Holocaust. En niet enkel op de feiten, maar ook op de naoorlogse verwerking. Hij citeert de waarschuwingen van mensen als Primo Levi en Hannah Arendt voor valse herinneringen en slachtoffercultus. Hij beschrijft ook hoe van Duitse kant de historische schuld wordt omgezet in blinde steun voor de staat Israël, hoe ver deze ook naar rechts moge zijn opgeschoven en hoeveel onrecht en verwoesting die de Palestijnen ook heeft aangedaan. En zo vertelt hij ook nauwkeurig over de 'amerikanisering' van de Holocaust, die geheel instrumenteel wordt aan het belang van Amerika's 'buitenpost' Israël.

Dat alles maakt begrijpelijk hoe in het 'mondiale Zuiden' maar ook in het Westen onder de nakomelingen van slavernij en kolonialisme contra-narratieven ontstaan zijn. Daarin wordt de Holocaust als niet-zo-uitzonderlijk gezien, integendeel, deze wordt verbonden met wit racisme, kapitalisme en imperialisme, waarvan de effecten voor die betrokkenen maar al te bekend zijn. Het eigen historisch leed wordt daartegen in stelling gebracht als bewust geworden 'andere geschiedenis.' Het kan zelfs de grondslag worden voor een collectieve identiteit, die wortelt in kolonialisme en dekolonisatie.

Mishra ziet dit alles met bezorgdheid gebeuren. Hij is wars van leedcompetitie en wars van op slachtofferschap gebaseerde identiteiten. Maar een uitweg uit de wereld die door deze dingen getekend wordt, ziet hij niet. In de laatste zinnen van het boek put hij enige hoop uit het verzet en het politieke inzicht van jonge Palestina-demonstranten, al vreest hij dat ze een mislukking voor de boeg hebben.

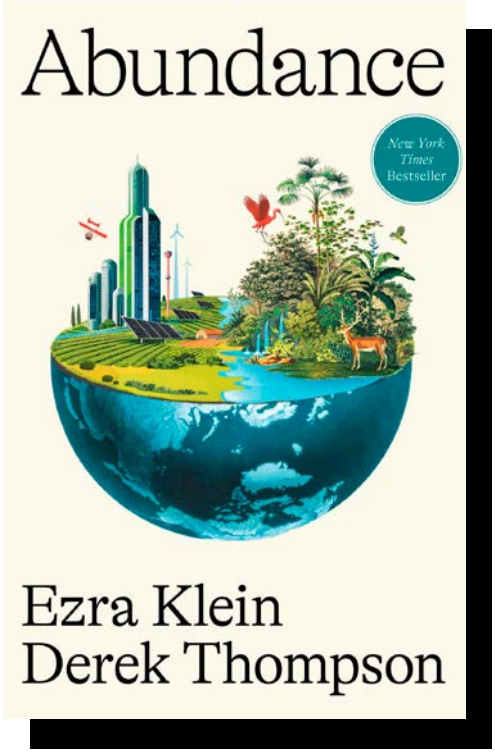
(Atlas Contact)

Abundance

door SIMON OTJES

Wat is de toekomstvisie van linkse politiek? Dat is de centrale vraag die Amerikaanse journalisten Ezra Klein en Derek Thompson zichzelf stellen in hun boek *Abundance*. In een tijd waarin Amerikaans links op zoek is naar een nieuw verhaal als antwoord op populisme, bieden zij een simpel antwoord: overvloed.
In hun diagnose komt het populisme deels voort uit onvrede met een overheid die niet in staat is om te leveren waar burgers behoefte aan hebben. Linkse politiek zou in hun ogen niet langer moeten draaien om het verdelen van de koek, maar om het bouwen van nieuwe hogesnelheidstreinen, van nieuwe huizen en nieuwe energiebronnen. Een overheid die levert is het antwoord op populisme én klimaatverandering
Volgens Klein en Thompson voorkomen allerlei regels dat de overheid groene projecten kan starten. Linkse politici willen te veel tegelijkertijd: duurzame bouwprojecten moeten voldoen aan eisen rondom natuur, arbeid, inspraak en diversiteit en daardoor komt er weinig van terecht. Klein en Thompson roepen daarom op tot een overheid die meer én minder doet. De overheid moet zelf meer bouwen maar ze moet ook kiezen voor minder regels.
Het verhaal van Klein en Thompson heeft ook Nederlandse opiniemakers bereikt. Zo sprak *Correspondent*-journalist Jesse Frederiks lovende woorden. Vereisen de problemen in Nederland eenzelfde antwoord als in de VS? Zou overvloed ook het motto moeten worden voor roodgroene politiek in Nederland?
Om één ding lopen Klein en Thompson met een grote boog heen: waarom deze regels bestaan. In Nederland kan er nu weinig gebouwd worden. Dat komt deels door stikstofregels. Regels voor natuurbescherming, in een land als Nederland in elk geval, zijn er met een goede reden. Anders dan de VS is Nederland een klein land met beperkte ruimte. We hebben hier weinig natuur en de kwaliteit ervan is miserabel. In een tijd dat investeringen nodig waren, stelde Diederik Samsom, een aanhanger van *Abundance*-gedachtegoed *avant la lettre*, dat bedrijven die wilden gaan bouwen groene bergen van stikstofreductie mochten beloven om toekomstige uitstoot te compenseren. Toen de beloofde vermindering van vervuiling uitbleef, stelde de rechter vast dat Nederland te weinig deed om de natuur te beschermen. De politiek van grenzeloze groei liep tegen haar grenzen aan.
Klein en Thompson staan kort stil bij kritieken op groei, bij de *degrowth*-beweging en de roep om reductie van de veestapel. Ze vinden dat perspectief electoraal onhaalbaar. Daar hebben ze vast gelijk in: beloven dat alles tegelijk kan zonder ingrijpende keuzes te maken is een goede manier om verkiezingen te winnen. Maar het is een waardeloze manier om te regeren. We weten als sinds de commissie-Remkes dat “niet alles kan”. Je kan niet én huisvesting bieden aan een steeds verder groeiend aantal inwoners, én de grote vleesexporteur van Europa zijn, én een van de grootste luchthavens van Europa hebben én de grootste zeehaven van Europa.
Groene politiek draait om keuzes maken in schaarste, niet het beloven van overvloed.

(Simon & Schuster - Engelstalig)

The Bright Side

door MICHIEL NANNINGA

Het vermogen om de wereld te zien zoals die is en tóch door te zetten. Dat klinkt als een vaardigheid die het cultiveren waard is. Maar ís die ook te cultiveren? Een antwoord op deze vraagvindt de lezer niet in dit boek, want het is geen zelfhulpboek.

The Bright Side van Sumit Paul-Choudhury is wél een pleidooi voor een meer optimistische houding. Een houding die, aldus de auteur, aangeboren is en bij toepassing ons welzijn vergroot. 'Optimisten zijn probleemoplossers die de situatie proberen te verbeteren. En als dat niet kan, zijn ze eerder dan pessimisten geneigd om de realiteit te aanvaarden en door te gaan.'

Via neuropsychologie, filosofie en geschiedenis worden de vele facetten van optimisme belicht. Hierbij doet Paul-Choudhury zijn best om weg te blijven van roekeloos optimisme en blinde hoop. Beide zorgen ervoor dat je gelooft dat het wel goed komt en daarmee scheppen ze geen handelend vermogen. Daartegenover zet hij een gepast optimistische houding, die je in beweging brengt. Tenminste, als je over genoeg voorstellingsvermogen bezit om je een betere versie van de wereld voor te stellen. Dankzij ons vermogen als mens om te anticiperen op onze toekomst en daar richting aan te geven, zijn we in staat geweest problemen op te lossen die voor elk ander dier noodlottig zouden zijn geweest.

Vervolgens gaat de auteur op zoek naar toepassingen van deze optimistische houding. Hier komt het verhaal er echter dunnetjes vanaf. Zo worden het koloniseren van Mars en wereldwijde geo-engineering als voorbeelden van optimistisch denken genoemd, want beide megaprojecten getuigen van een visionaire blik op een mogelijk betere wereld. Daarmee sluit dit '*dream big*'-denken aan bij de kern van het boek: je moet de versie van de toekomst vinden waarin je gelooft, anders lukt het niet om optimistisch te zijn. De echte vraag is niet of we écht de toekomst kunnen veranderen. De vraag is of we geloven dat we dat kunnen. Hoe mooi die stelling ook is, het boek gaat helaas voorbij aan onderliggende beweegredenen van deze, door miljonairs geïnitieerde, megaprojecten. Daarbij wordt het feit genegeerd dat niet iedereen in dezelfde mate de mogelijkheid heeft om de toekomst naar zijn of haar hand te zetten. Verder ontbreekt een reflectie op de kracht van handelen vanuit pessimisme, samengevat als 'de toekomst zie ik somber in, dus daartegen kom ik in actie', door Mara van der Lugt 'hoopvol pessimisme' genoemd.

De auteur toont zich een ware Karl Popper-aanhanger, met de stelling dat je niet in je eentje een optimistische toekomst voor je moet zien, maar dat het onze gezamenlijke plicht is om naar het onbekende te reiken in de hoop daar antwoorden te vinden. Via een aantal omwegen komt het boek daarmee terug bij het begrip hoop dat eerder in het boek zo vakkundig werd vermeden. Dat is niet erg, want in de kern is optimisme irrationeel, geeft Paul-Choudhury toe. Dat je, ondanks alles wat er gebeurt, niet opgeeft en doorgaat omdat een andere wereld mogelijk is.

Sumit Paul Choudhury, *The Bright Side*, Alfabet Uitgevers, 2025

Klimaatverandering is geen communicatieprobleem

door SYBREN KOOISTRA

Het was het moment van hoop voor de strijd tegen klimaatverandering. Toen tien jaar geleden, in 2015, de hamer werd geslagen in Parijs en de regeringen van de wereld afspraken om onder de 1,5 graden opwarming van de aarde te blijven. Dit jaar, tien jaar later, begon met een enorme brand die een deel van Los Angeles, de stad van Hollywood, de stad van de verbeelding, in vlammen liet opgaan. De wereld is inmiddels 1,55 graden opgewarmd. Ondanks alle mooie regeringsbeloftes, ondanks de Fridays for Future stakingen, de vele enorme klimaatprotesten en de regelmatige snelwegblokkades die in de jaren daarop volgden. Ondanks al dat, is de klimaatcrisis hier.

Precies deze impasse vormt het vertrekpunt van twee boeken van auteurs die vanaf het begin betrokken waren bij Extinction Rebellion in Nederland: *Alles Staat Op Het Spel* van Jelle de Graaf en *Alledaags Activisme* van Chris Julien. Beiden constateren in hun boeken dat het klimaatactivisme tot nu toe tekortschiet – en beiden wijzen de weg naar andere vormen van actie. Maar hoewel ze hetzelfde vertrekpunt en een vergelijkbare achtergrond hebben, komen ze tot verschillende conclusies. Waar De Graaf de pilaren van het fossiel kapitalisme omver wil duwen, zoekt Julien de kiemen van verandering juist in het alledaagse. "Wat we vandaag de dag als vanzelfsprekend beschouwen – het einde van de institutionele slavernij, het algemeen kiesrecht en de veertigurige werkweek – werd ooit als onmogelijk gezien. Maar al deze overwinningen zijn behaald omdat gewone mensen (…) de status quo zo ingrijpend verstoorden dat zelf de machtigste instituties uiteindelijk moesten toegeven."

Jelle de Graaf stelt in zijn boek dat de klimaatcrisis vooral een machtsprobleem is. Het is niet onwetendheid die ons belemmert om de crisis aan te pakken, maar de wurggreep van economische elites op politiek, media en publieke ruimte. De Graaf pleit daarom voor economische disruptie als strategie: het gericht doorbreken van de relaties en structuren waarop macht gebouwd is. Hij wijst daarbij overtuigend op de geschiedenis van stakingen, boycots en directe actie die tot overwinningen hebben geleid in de strijd voor vrouwenrechten, voor arbeidsvoorwaarden, tegen het fascisme en tegen apartheid.

Zijn kritiek richt zich op "het hardnekkige idee in de klimaatbeweging dat overtuigen op zichzelf voldoende is om de klimaatcrisis te stoppen". Het is een kritiek die Julien met hem deelt: we kennen de feiten, genoeg mensen maken zich zorgen om de klimaatcrisis, maar dat op zichzelf is niet voldoende gebleken om de noodzakelijke verandering af te dwingen. Het antwoord hierop van De Graaf is dat we ons moeten organiseren en ons gezamenlijk moeten richten op economische disruptie, omdat we de macht die

ons al maar verder in crises stort niet kunnen overtuigen, maar wél kunnen ondermijnen. Het antwoord van Julien wijkt hiervan af.
"Zoals iedereen weet die ooit een goed voornemen had, zit de uitdaging van systeemverandering in het doorbreken van alledaagse patronen. De uitdaging van alledaags activisme is om op een andere manier naar je eigen leven te kijken en te beseffen dat je zoveel meer kan dan je dacht."
Wat moeten we met al die angst en woede die ons overkomt als we de klimaatcrisis, de schade die deze nu al veroorzaakt en de catastrofe die voor de nabije toekomst dreigt, aankijken? Julien bespeurt een gat "tussen ons denken en voelen, waardoor handelen achterblijft". Gezien de hevigheid van wat op ons afkomt, is het logisch om ons ervan af te wenden: het leven is al lastig genoeg. Zijn boek richt zich daarom allereerst op het aanvaarden van de feiten, het binnen laten komen van gevoelens, om vervolgens "niet weg te vliegen maar dat ongemak om te zetten in actie". Want juist door in actie te komen kunnen we ons uit het moeras van de machteloosheid trekken.
We leven dan wel in een materiële wereld, maar we zijn emotionele wezens. Als we ons breed willen organiseren, meer mensen laten aanhaken in die georganiseerde beweging die De Graaf voor zich ziet, moeten die mensen de moed vinden hun emoties om te zetten in actie. Julien wijst erop dat je grofweg 25 procent van de mensen in een groep nodig hebt om een algehele koerswijziging te kunnen afdwingen. Hij pleit vervolgens voor een 'ecologie van praktijken' waarbij mensen niet louter bij zichzelf, en ook niet alleen op het niveau van de samenleving als geheel, maar juist ook op het 'mesoniveau' – de schaal van lokale overheden, schooldistricten, wijken, de werkvloer – zulke sociale kantelpunten realiseren. Want juist in het alledaagse kun je zoveel meer bereiken dan je dacht.

'Optimism without honesty is denial"
Julien haalt deze quote van zanger en kunstenaar Anohni aan in zijn boek als startpunt van zijn kritiek op valse hoop. De Graaf noemt dit zijn boek het 'hoopwassen' van de klimaatcrisis – doen alsof het allemaal wel meevalt, uit angst om het grote publiek, leden, donateurs of kiezers af te schrikken. Dit 'hoopwassen' werkt volgens beiden pacificerend, in plaats van activerend. Hun 'rebellion' richt zich dan ook onomwonden op het tegenhouden van 'extinction'. Want het gaat er niet om een rooskleurig beeld te hebben van de toekomst, het gaat erom dat we tot actie overgaan. Of dat nu in het alledaagse plaatsvindt, of met de katapult gericht op Goliath, het moet allebei, en er moeten vooral meer mensen aan meedoen.
Verandering is geen automatisme, maar ook geen mythe: het gebeurt als mensen zich organiseren, moed tonen en nieuwe vormen vinden. In een tijd waarin klimaatactivisme dringend toe is aan vernieuwing, zijn *Alles Staat Op Het Spel* en *Alledaags Activisme* onmisbare boeken. Het zijn handzame, praktische én emotionele handleidingen voor verandering, gebaseerd op successen uit het verleden, geschreven door mensen in de voorhoede van verandering. En dat maakt ze tot essentiële lectuur voor wie weigert zich neer te leggen bij een brandende wereld. En voor iedereen die nog steeds denkt dat we alleen nog maar de macht hoeven te overtuigen.

Jelle de Graaf, *Alles staat op het spel; Strijd voor een leefbare aarde*, Starfish Books, 2025; Chris Julien, *Alledaags activisme: Van onrust naar daadkracht in het klimaat-tijdperk*, Uitgeverij Podium, 2024

Word vriend van het WB GL

Draag je ons werk een warm hart toe?

Verdieping van het groene en linkse gedachtegoed. Dat is waar wij als denktank aan werken. We voeden de politiek met diepgaande kennis en relevante inzichten uit wetenschap en samenleving. Alleen met jouw steun kunnen we onze onderzoeken realiseren. Draag Wetenschappelijk Bureau GroenLinks (WB GL) een warm hart toe. WORD VRIEND.

Er zijn drie opties.

- **Vriend** (€ 5,50 p.m.) ontvang tijdschrift de Helling.
- **Boezemvriend** (€ 8,00 p.m.) ontvang de Helling en gratis entree voor onze events, zoals de Gaialezing.
- **Hartsvriend** (€ 12,50 of meer p.m.) ontvang de Helling, gratis entree voor onze events en jaarlijks een publicatie.

Interesse? Via de QR-code kom je op de aanmeldpagina wbgl.nl/word-vriend

We nemen spoedig contact met je op!

WETENSCHAPPELIJK BUREAU GROENLINKS

Simon Otjes

In deze rubriek komt Simon Otjes naar aanleiding van wetenschappelijk onderzoek tot verrassende inzichten.

Geen zonnepanelen in mijn achtertuin

Een paar jaar gelden sprak ik een GroenLinkser. Zij had niets met lokale politiek. Op het internationale niveau, dáár werden echte beslissingen genomen. Ze vroeg zich af waarom GroenLinks eigenlijk geen afdeling had die het werk van de Wereldhandelsorganisatie volgde. Dáár gebeurde het. Het is een breed verspreide notie, ook onder politicologen: in de lokale politiek is geen ruimte voor echte politieke beslissingen. Lokale politiek is met name het uitvoeren van landelijk beleid. Bovendien is de politieke cultuur in veel gemeenten er een van pragmatisme en consensus. Wat partijen in hun lokale programma's beloven is irrelevant.

Ik moest aan dat gesprek denken toen ik het recente paper van Stefan Ćetković en Jules Bertemes las. Zij bestuderen de aanleg van grootschalige zonneparken in Beieren. Een belangrijke maar soms controversiële maatregel om klimaatverandering aan te pakken. Ze laten zien dat hoe groter lokale partijen in de gemeenteraad zijn, des te kleiner de kans is dat er een grootschalig zonnepark wordt gebouwd. Duitse lokale partijen hebben een *Not In My Backyard*-gedachtegoed: ze willen grond niet gebruiken voor groene energie. Dit gedachtegoed heeft echt invloed op de keuzes die lokaal worden gemaakt. Als we gaan van een raad die geen lokale partijen bevat naar een raad met 50 procent lokale partijen (het gemiddelde), daalt de kans dat er een grootschalig zonnepark wordt aangelegd met een derde.

In een andere studie liet Joes de Natris zien dat hoe groter het aandeel rechtse partijen in een lokale coalitie is, des te groter de kans is dat het coalitieakkoord een expliciete paragraaf bevat waarin de groei van de lokale lasten wordt beperkt. Hij liet dit zien voor Nederlandse gemeenten. Politieke ideologie is de enige robuuste voorspeller: financiële overwegingen of politiek-strategische overwegingen zijn minder belangrijk. Bovendien toont De Natris dat zo'n afspraak om de groei van de lokale lasten te beperken er ook daadwerkelijk voor zorgt dat lokale lasten lager zijn. Rechtse partijen beloven lage lasten, krijgen dat in het lokale coalitieakkoord, en leveren dan ook. De lokale democratie functioneert! Maar daarmee beperkt zo'n politieke afspraak wel de financiële ruimte van gemeenten om lokale problemen op te lossen.

Het onderzoek van De Natris, Ćetković en Bertemes verdient navolging op tal van terreinen, om uit te vinden of ook voor andere politieke keuzes de aanwezigheid van specifieke politieke partijen in gemeenteraden ertoe doet. Te lang hebben politicologen lokale partijpolitiek links laten liggen.

Voor de cruciale groene én sociale thema's laten deze onderzoeken in elk geval zien dat lokale politieke keuzes ertoe doen. Dat is een goede reden voor iedereen die groen-rode politiek een warm hart toe draagt om zich het komende jaar in te zetten voor een goede uitslag bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2025.

Literatuur

Ćetković, S., & Bertemes, J. (2025). ***Do local parties only mind their own business? Explaining the deployment of large-scale solar energy projects in Germany.*** **Energy Research & Social Science, 121, 103968.**

De Natris, J. (2024). ***Hello? Is there anybody in there? On the conditions for responsive local government in the Netherlands.*** **PhD-thesis: Leiden University.**

cv

SIMON OTJES

Simon Otjes is wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en docent aan de Universiteit Leiden.